

Módszertani zsákutca: miért nem írható le jól egy mesterdetektív gondolkodása?

"Ha túl sokat mutatok a módszeremből, könnyen arra juthat,
hogy végül is egy igen hétköznapi ember vagyok."
(*Tanulmány vérvörösben*)²

A Sherlock Holmes gondolkodását övező tévhitek felvázolásával, egy tanulmányban már megvizsgáltam a mesterdetektív következtetései jellemzőit és minőségét (mikroszint).³ A vizsgálatot ki lehet terjeszteni arra a *folyamatra*, melynek során a detektív eljut egy rejtély, bűnügy megoldásáig (makroszint). Itt a módszertan, a logika szemszögéből nézve a kérdés úgy vetődik fel, hogy miképpen írható le egy detektív gondolkodásának folyamata, és milyen problémákkal kell szembe nézni ennek során. Mivel Sherlock Holmes nem írta meg a nyomozás nagy kézikönyvét, ahogy *Az apátsági major* című novellában ígérte, így gondolkodásának rekonstruálása kalandjainak leírásából lehetséges.⁴

Sok tekintetben párhuzamos kérdések és problémák merülnek fel a valós bűnesetek felderítésének módszertanánál, mely a kriminalisztika terrénuma;⁵ a tudományos felfedezés folyamatának elemzésénél, mellyel a tudományelmélet foglalkozik;⁶ az orvosi diagnózis felállításánál, mely az orvostudomány területére esik,⁷ sőt a történelmi munka egyes fajtáinál is (mikrotörténelem).⁸ E tanulmány – melynek témája elhelyezhető a jogi módszertan, vagy a jog és irodalom irányzat határain belül is – nem összehasonlító jellegű, tehát a rokon területekre csak esetlegesen utalok majd.

A mesterdetektív sikerének kulcsa nem csak a logikában rejlik, gondolkodása komplex. Conan Doyle, Sherlock Holmes szülőatyja erről sok helyen, sokfélet (és

¹ Egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

² *A Study in Scarlet*, In Doyle, Arthur Conan: Sherlock Holmes: The Complete Stories. Wordsworth Editions, London 1996. 24. o. (a következőkben ez a mű a forrása a Holmes történeteknek, melyek magyar címénél a szokásos magyar fordítást veszem alapul; az idézett szövegek saját fordításaim, ha eltérően nem jelzem.)

³ Blutman László: Bűntény és logika: három tévhit Sherlock Holmes gondolkodásáról. Jogelméleti Szemle 2019/1. szám 3-21. o. Sherlock Holmesig úgy jutottam el, hogy a rejtélyt a középpontba állító, klasszikus krimik jöttek szóba, mert a logikának itt van a legnagyobb szerepe. Az általam ismert krimi irodalomban talán Conan Doyle hőse – aki a mesterdetektív klasszikus típusává is vált – reflektált leggyakrabban a saját nyomozási és logikai módszereire, türelemmel tanítgatván kitarató kísérőjét, Watson doktort. Így kézenfekvő volt, hogy Sherlock Holmes gondolkodását vegyem mintának.

⁴ *The Adventure of the Abbey Grange*, Complete Stories, 713. o.

⁵ A valós bűnesetek nyomozóinak gondolkodása érthetően nem dokumentált úgy, mint egy irodalmi hősé, így nehezebben is kutatható. A kriminalisztika addig jut el, hogy a nyomozás folyamatának absztrakt logikai sémáját felvázolja, pl. Sasvári Rudolf: A kriminalisztikai gondolkodásmód, In Detektor Plusz Magazin 2011/4. szám 44-47. o.; <http://www.detektorplusz.hu> (2019.02.04.); Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: Kriminálisztika. Dialóg-Campus, Budapest – Pécs 2009. 408. o.

⁶ Holmes megteremtője, Conan Doyle módszeresen törekszik arra, hogy hősének nyomozásait tudományos vállalkozásként írja le; pl. Berg, Stanton: Sherlock Holmes: Father of Scientific Crime and Detection, In The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science Vol. 61, No. 3, 1970, 446-452. o.

⁷ Az orvosi diagnózis felállításának és a mesterdetektív nyomozásának párhuzamba állítása szinte közhelyszerű, pl. Rapezzi, Claudio – Ferrari, Roberto – Branzi, Angelo: White coats and fingerprints: diagnostic reasoning in medicine and investigative methods of fictional detectives, In BMJ Vol. 331. 2005, 1491-1494. o. vagy Miklós Ágnes Kata: A nyolc fogaskerék esete. Napvilág, Budapest 2018. 288. o.

⁸ Pl. K. Horváth Zsolt: Az ötök jele. In K. Horváth Zsolt et al. (szerk): Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok Benda Gyula tiszteletére. Hermész Kör – Osiris, Budapest 2003. különösen 98-99. o.

ellentmondásosan) írt. Talán azt érdemes kiemelni, ahol Holmes a detektív munka három fontos tényezőjére utal: ez a *megfigyelés*, a *tudás* (előzetes ismeretek fontossága) és a *következtetés*.⁹ Néha hozzáteszi a *képzelet* erejét is.¹⁰ Sőt, *A Thor-híd rejtélyében* egyenesen munkája nélkülözhetetlen összetevőjének tartja.¹¹ Ezek a gondolkodásban egybe folynak, csak mesterségesen lehet szétbogarzni őket. Ráadásul, önmagukban túl elvontak ahhoz, hogy következtetni lehessen a mesterdetektív híres és egyedi módszerére, melyre a történetek minduntalan hivatkoznak. A történetek szövegét alapul véve, Sherlock Holmes módszerének öt konkrét eleme tisztán azonosítható: (i) az apróságok megfigyelése;¹² (ii) a "deduktív" következtetések szerepe;¹³ (iii) az egyedi (nem szokásos) jelek kutatása a megfigyelések során;¹⁴ (iv) a kizárásos eljárás;¹⁵ (v) a detektív az elkövető helyzetébe gondolja magát.¹⁶

Aki le akarja írni Sherlock Holmes gondolkodását, körülbelül innen kell kiindulnia, de egyben komoly akadályokkal is szembe kell néznie. Ezek érzékeltetéséhez érdemes ellátogatni a logika és a pszichológia határára.

I. Logikán innen, logikán túl: három pszichológiai fekete folt a mesterdetektív gondolkodásában

A gondolkodás egyes pszichológiai vonatkozásai nehezen megközelíthetők az elemzés, és még nehezebben a logika számára. Ez komoly akadálya annak, hogy egy detektív gondolkodását megfelelően le lehessen írni. A mesterdetektív gondolkodásában legalább *három ilyen, pszichológiai fekete folt* van.¹⁷

*I.1. "Apró tények, melyeken nagy következtetések múlnak" – megfigyelés versus észretevés*¹⁸

Az első ilyen problémakör a megfigyelés, de nem abban a formában, ahogy Doyle rendszerint emlegeti. A megfigyeléshez kapcsolódó kulcsmozzanat ugyanis – amit rendszerint szem elöl tévesztenek – az "észretevés". Az észretevés ebben az összefüggésben nem egyszerűen az érzékelést követő lépés, mely alapját képezi a képzet kialakulásának. Magában foglal egyfajta kiválasztódást, szelekciót is, melynek során csak bizonyos ingerek kerülnek fókuszba és jutnak el a megfigyelő tudatáig, mások kívül maradnak azon. A rejtélyes pillanat az, amikor a detektív figyelme a benyomások sokaságából ráirányul az érzékelt valóság egy pontjára, például egy bűnügyi helyszínen.¹⁹ Ha ez megtörténik, utána a megfigyelés már lehet

⁹ *The Sign of Four*, Complete Stories, 65. o.

¹⁰ *The Adventure of Silver Blaze*, Complete Stories, 330. o.

¹¹ *The Problem of the Thor Bridge*, Complete Stories, 996. o.

¹² Pl. *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 171. o.

¹³ Pl. *The Adventure of Engineer's Thumb*, Complete Stories, 230. o.; *The Adventure of the Stock-broker's Clerk*, Complete Stories, 332. o. Máshol kimutattam, hogy a következtetések többsége korántsem deduktív, hanem valószínűségi alapú (induktív).

¹⁴ Pl. *The Adventure of the Lion's Mane*, Complete Stories, 1090. o.; *The Adventure of the Blue Carbuncle*, Complete Stories, 203. o.

¹⁵ Pl. *The Adventure of the Blanched Soldier*, Complete Stories, 1078. o.; *A Study in Scarlet*, Complete Stories, 61. o. Ennek során Holmes – minden elképzelhető magyarázattal számot vetve – fokozatosan kizárja azokat, melyek lehetetlennek bizonyulnak vagy nagyon valószínűtlenek.

¹⁶ Pl. *The Musgrave Ritual*, Complete Stories, 363. o.

¹⁷ Holmes sem csak a képzeletet tekinti a nyomozás irracionális elemének, hanem például a megérezéseket is: „egy nő megérezése többet érhet, mint egy analitikus gondolkodó következtetése”. *The Man with the Twisted Lip*, Complete Stories, 196. o.

¹⁸ „...small facts upon which large inferences may depend”; *The Sign of Four*, Complete Stories, 67. o.

¹⁹ A figyelmi szelekció leírására és mechanizmusával kapcsolatos pszichológiai elképzelésekre l. Csépe Valéria

módszeres, folyhat racionálisabb keretekben. Így Holmes nem sokat mond, amikor kinyilvánítja, hogy módszere az apróságok megfigyelésén alapszik.²⁰ Sok apróság van körülöttünk. Tudni kell, melyek a számunkra fontos apróságok.

Az észrevevésben (és a fókuszálásban) nyilván jelentős szerepe van az előzetes tapasztalatnak, gyakorlatnak, tudásnak. Ilyesmire Holmes is utalt: "én nem látok többet, mint Ön, de hosszasan gyakoroltam, hogy észrevegyem, amit látok."²¹ *Az eltűnt vőlegényben* feltehetően azért tulajdonított jelentőséget annak, hogy a látogató hölgy orrán két oldalon apró benyomódás van, mert az elméjében előzetes tapasztalatai nyomán volt minta, mely az ilyen nyomot a csíptetőhöz (cvikker, *pince-nez*) köti.²² Így az érzékelt tény fennakadt a rostán, és jelentőséget kapott egy következtetés megalapozása szempontjából (ez a látogató rövidlátására vonatkozott).

Az előzetes tapasztalat ugyanakkor nem ad közvetlen magyarázatot arra, hogy mire és miért irányul a figyelem.²³ A pszichológiai modellek addig jutnak el, hogy a motivált viselkedés, vagy a feladat által meghatározott fontosság lényeges tényező lehet abban, miért kapnak figyelmet például a látás útján történő érzékelés során egyes ingerek, és mások miért maradnak figyelmen kívül.²⁴ Ez a pszichológiai folyamat a mai eszközökkel és módszerekkel nyilván nem hozzáférhető. Egy detektív vagy észreveszi, hogy az áldozat két cipőjén a cipőfüzőt eltérő csomózással kötötték meg, vagy nem. Vagy észreveszi, hogy a lábnyomok mellett itt-ott apró vércseppek vannak, vagy nem.²⁵ A sikeres fókuszálás mögött (a detektív figyelme arra irányul, ami fontos) nehezen megfogható folyamatok állnak. Egy karcolást a széken, a szőnyegrojt állását, a szokatlan helyen álló vázát – vagy éppen egy szokásos tárgy hiányát – valami alapján nyomként kell felismerni, annak jelentőséget tulajdonítani. Ráadásul teljesen megszokott körülmény is lehet nyom az ügy adott összefüggéseiben.²⁶ Az észrevevés vagy annak hiánya sokszor nem magyarázható megfelelően – ahogy egy sakkmester időnkénti sakkvaktsága sem.

Van, hogy a figyelem fókusza adott, mert a vizsgálat korlátozott helyre vagy tárgyra irányul, de az észrevevés ekkor sem kézenfekvő. Például egy borítékot vizsgálva, különös figyelem kellett annak érzékeléséhez, hogy a tinta, amivel a címzett nevét és a címet írták, eltérő színárnyalatú.²⁷

Az örök tanuló szerepére kárhoztatott Watson doktor megfigyeléseivel nem az volt a probléma, amit Holmes tulajdonított neki: "... lát maga mindent. De a látottakból nem von le következtetéseket. Túl bátortalan következtetni."²⁸ Sok példa van arra, hogy Watson jól következtetett, ha megvoltak az adatok, melyekre alapíthatta a gondolatmenetét. A probléma

et al. (szerk.): Általános pszichológia. I. Osiris, Budapest 2007. 490-494. o.

²⁰ *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 171. o.

²¹ *The Adventure of the Blanched Soldier*, Complete Stories, 1072. o.

²² *A Case of Identity*, Complete Stories, 153. o.

²³ Például Dewey is kénytelen megengedni, a tapasztalat mellett valamilyen ösztönös, természet adta belátás is kell annak megállapításához, hogy az egyenlően jelen levő adatok rengetegéből minnek és milyen alapon tulajdonítsunk jelentőséget, azaz mik lehetnek valaminek a "jelei vagy bizonyítékai", Dewey, John: *How We Think*. Heath & Co., Boston 1910. 103-104. o.

²⁴ L. erre pl. az ún. *sajátságintegrációs elméletet*, és a rá épülő ún. *irányított keresési modellt*; Csépe et al.: i.m. 512-515. o.

²⁵ *A Study in Scarlet*, Complete Stories, 62. o.

²⁶ Éppen ezért nem mindig megoldás Holmes azon módszere, amire itt-ott utal, hogy az egyediséget (a nem szokásosat) keresi megfigyelései során, pl. *The Adventure of the Yellow Face*, Complete Stories, 321. o.

²⁷ *The Man with the Twisted Lip*, Complete Stories, 195. o. Van, amikor az észrevevésnek nincs sok értelme és a fókusz érthetetlen. Holmes azzal a híressé vált példával érzékeltette Watsonnak a „néz, de nem lát” helyzetet, hogy rákérdezett, hány lépcső vezet fel a Baker Street-i ház emeletére. Ezt a doktor nem tudta, noha számtalan alkalommal megjárta a lépcsősort; *A Scandal in Bohemia*, Complete Stories, 118-119. o. Sosem derült ki, miért kellett volna Watsonnak megszámolni a lépcsőket, és az sem, hogy a detektív ezt miért tette meg. Az észrevevésnek látható haszna, értelme nem volt.

²⁸ *The Adventure of the Blue Carbuncle*, Complete Stories, 203. o.

abban állt, hogy nem mindig tudta, milyen adatoknak kell jelentőséget tulajdonítani. Rendszerint hiányzott nála az "észrehevés". Máshol már helyes Holmes diagnózisa: "... nem vette őket észre, Watson. Nem tudta mit nézzen, ezért semmit nem látott meg, ami fontos."²⁹

I.2. "Érzékelő képességeinek gyorsasága" – az észleleti ítéletek³⁰

Egy bűnügyi történetben a nyomozás leírásánál pszichológiai fekete folt az *észleleti ítéletek* köre. Ekkor egy detektív felismeri egy nyom azonosságát valamivel vagy hasonlóságát valamihez (és ezzel egyben összefüggésekbe helyezi, értelmezi). Az észleleti ítélet *felismerés*, valaminek valamiként vagy valamilyen osztály tagjaként történő azonosítása, és egyben elhatárolása más adatoktól (differenciálás). A felismerés, észleleti ítélet nem tudatos, nem gondolati művelet, hanem egy pszichológiai folyamat, melynek meghatározó eleme az adott személy előzetes tapasztalata, ismeretei, kialakult mentális reprezentációi (pl. fogalmi rendszere, emlékei, stb.)³¹ Ezek információ-feldolgozó mechanizmusként működnek, melyek formálják, szelektálják, osztályozzák és asszimilálják a bejövő jeleket.³²

A felismerés banális hétköznapi jelenség, a legtöbb éber pillanatában mindenkivel megtörténik. Ám bizonyos problémát jelent az olyan rejtélyközpontú történeteket összeállító írók számára, mint Conan Doyle, ha az észleleti ítéletek egy nyomozás lényeges részévé válnak. Az észleleti ítélet nem logika, hanem a detektív egyszerűen felismer olyan nyomokat, amit egy hétköznapi ember (Watson doktor) nem. Ez néhányszor elfogadható. Az olvasó tudomásul veszi, amikor Holmes egy biciklínnyomból rögtön felismeri, hogy azt Dunlop gumi hagyta,³³ vagy a hóban egy kör alakú bemélyedésről azt, hogy egy falábú ember nyoma.³⁴ De sok ilyen felismerésre építeni a nyomozást, már bosszantó lehet az olvasónak, mert az irreálissá, követhetetlenné válik. Mértékletesen kell tehát adagolni a nyomozásban szerepet játszó észleleti ítéleteket. Conan Doyle még egy szokatlan eszközt is bevet hőse hitelességének növelése érdekében. Sokszor kiderül, a kérdésben már írt valamilyen szakmai művet, tehát az észleleti ítélet csakis alapos lehet. Így Holmes egy rakás képzeletbeli kriminalisztikai munkát (könyvet, cikket) tett le az asztalra, mire nyomozásai végleg befejeződtek.³⁵ Szerencsére a bicikligumikról nem írt semmit, de nem felejtette el Watsonnak megjegyezni, hogy 42 típusú bicikligumi nyomait képes felismerni.

A felismerés történhet a mentális reprezentációk között hosszú távon (akár élethosszig) rögzített előzetes tapasztalat alapján. Holmes annak alapján állapíthatta meg, hogy az ügyfél által kapott levélben az 'e' és az 'r' betűket a levélíró hibásan írta, mert az elméjében létezett egy, feltehetően gyerekkorában megtanult minta arra nézve, hogyan kell az ilyen betűket írni a korabeli szokások szerint.³⁶ Máskor a felismerés esetleges, *ad hoc* feltételeken alapul. *Az ördög lábnyomában* olyan mérge után kutatott, mely égés során aktivizálódik és fejt ki a hatását. Így a halott ember szobájában az égés helyeit és az elégett mérge nyomait kereste. Ez

²⁹ *A Case of Identity*, Complete Stories, 153. o.

³⁰ „...the quickness of his perceptive faculties”; *A Study in Scarlet*, Complete Stories, 20. o.

³¹ Csépe et al.: i.m. 49., 477. o. Az észleleti ítélet leírása némileg eltér attól, ahogy Kant leírta, Kant, Immanuel: Prolegomena. Atlantisz, Budapest 1999. 65-67. o.

³² L. pl. Polányi Mihály filozófiai írásai. I. Atlantisz, Budapest 1992. 26-27. o. Umberto Eco külön könyvet szentelt azon helyzet szemiotikai és elmefilozófiai elemzésének, amikor az észleleti ítélet kialakítása – előzetes tapasztalat, működő sémák hiányában – komoly akadályokba ütközik, mert egy addig ismeretlen állatot (kacsacsőrű emlős) észlel valaki, Eco, Umberto: Kant és a kacsacsőrű emlős. Európa, Budapest 1999.

³³ *The Adventure of the Priory School*, Complete Stories, 620. o.

³⁴ *The Adventure of the Beryl Coronet*, Complete Stories 270. o.

³⁵ Klinefelter 15 ilyen művet számolt össze a Holmes történetekben, Klinefelter, Walter: The Writings of Mr. Sherlock Holmes. In Philip A. Shreffler (ed.): Sherlock Holmes by Gas-lamp: Highlights from the First Four Decades of the Baker Street Journal. Fordham University Press, New York 1989. 103-108. o.

³⁶ *A Case of Identity*, Complete Stories, 155. o.

megadta a fókusz a kutatásainak, így érthető, hogy észrevette a lámpa hamutartójában lévő különös hamut, egyben a hamutartó szélén lévő barnás port az égés útján aktivizálódó méregként ismerte fel.³⁷ A felismerést az ügy egyedi összefüggésrendszere tette lehetővé, a szükséges előzetes ismeret egy része ebből eredt – ha nem tudja, mit kell keresnie, aligha ismerte volna fel a mérget a barnás porban.

Az észleleti ítélet és a valódi következtetés határait nehéz meghúzni.³⁸ Ha Holmes a biciklyom jellegzetességeit külön-külön mérlegeli, és a végén jut arra, hogy azt Dunlop gumi hagyta, valódi következtetéssel van dolgunk. Ha egy pillantással felismeri, hogy azt Dunlop gumi hagyta, akkor ezt észleleti ítéletnek tekinthetjük (nincs tudatos gondolati művelet). Kérdés, az író hogyan írta le a nyom felfedezését. Ez az egyetlen elhatároló szempont, mert fiktív hősről van szó. A leírás alapján bizonyosan észleleti ítéletet hozott a detektív, amikor például egy sárga virágon lévő sötét, bíborvörös foltokat vérfoltokként,³⁹ egy ember kezén lévő sárga foltot nikotin foltként,⁴⁰ egy szivarvéget, mint indiai szivart,⁴¹ a kalapon látható port háziporként (és nem utcai porként),⁴² a kesztyűn lévő lila színű foltot tintafoltként⁴³ ismerte fel.

Az észleleti ítélet egy észlelt tényre utaló megállapítást (kijelentést) tartalmaz, melyre aztán lehet következtetéseket építeni – például, a szoba padlóján egy Trichinopoly szivar hamuja található.⁴⁴ Az észleleti ítélet az észlelet reprezentációja, mely kijelentő formában jelenik meg.⁴⁵ Holmes rendszerint utólagosan analizálja az észleleti ítéletet Watson számára, és rámutat, milyen jelek alapján történt a felismerés. Így részletesen elemezte, mi alapján látta rögtön, hogy az ügyfél (Miss Cushing) füle pont olyan formájú, mint az áldozat csomagban elküldött füle.⁴⁶ A történet szerint azonban a felismerés ekkor is egy pillanat műve volt.⁴⁷

Az észleleti ítéletet nehéz leírni annak a gondolatfolyamnak a részeként, melyben előfordul. Bizonytalan lehet a következtetés és a felismerés közötti határ, követhetetlen az előzetes tapasztalat szerepe az egyes felismeréseknél, nem lehet jól elválasztani az egyes pszichológiai jelenségeket. Az ilyen tényezők miatt egy észleleti ítélet fekete folt egy detektív gondolkodásának leírásánál. A leírást tartalmazó sémák bizonytalan alapokon állnak. Nézzünk erre egy példát.

A négyek jelében Holmes feltehetően észleleti ítéletet hozott, amikor felismerte a Watson doktor cipőjén lévő apró sárfolt hasonlóságát azzal a földdel, mely a Wigmore Street-i postahivatal előtt a járda felbontása nyomán került a felszínre. (Ebből aztán arra

³⁷ *The Adventure of the Devil's Foot*, Complete Stories, 791. o.

³⁸ Ezért az észleleti ítélet viszonylag egyszerűen leírható egy következtetés logikai következményeként, zárótételeként, ami természetesen hamis képet ad, mert nem gondolati műveletről van szó.

³⁹ *The Adventure of the Priory School*, Complete Stories, 621. o.

⁴⁰ *The Adventure of the Golden Pince-Nez*, Complete Stories, 691. o.

⁴¹ *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 171. o.

⁴² *The Adventure of the Blue Carbuncle*, Complete Stories, 204. o.

⁴³ *A Case of Identity*, Complete Stories, 153. o.

⁴⁴ *A Study in Scarlet*, Complete Stories, 24. o.; természetesen Holmes a különböző dohányfajták megkülönböztetéséről is írt könyvet, vö. *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 171. o.; *The Sign of Four*, Complete Stories, 65. o.

⁴⁵ Peirce, Charles Sanders: *On Phenomenology*. In *The Essential Peirce*. Volume 2. Indiana University Press, Bloomington 1998. 155. o.

⁴⁶ *The Cardboard Box*, Complete Stories, 314. o. (Holmes az egyes fülformák anatómiai jellegzetességeiről is értekezett egy szakfolyóiratban.)

⁴⁷ Az észleleti ítélet tartalma szerint nem egyféle. Egyrészt felismerhető egy konkrét személlyel, tárggyal való azonosság, például felismerhetem a kedvenc tollamat egy másik ember kezében (*azonossági észleleti ítélet*). Másrészt az érzékelt tényt valamely osztály vagy osztályok tagjaként ismerem fel, és sorolom be különböző fogalmak alá (*klasszifikációs észleleti ítélet*). A második csoportba tartozik, amikor az észlelt tény valamihez való hasonlóságát ismerem fel (*relációs észleleti ítélet*); ez utóbbira nézve, vö. Russell, Bertrand: *A filozófia alapproblémái*. Kossuth, Budapest 1996. 125. o. A relációs észleleti ítélet csak egy típusa a hasonlósági ítéleteknek, melyek a tudatosság több szintjén jelenhetnek meg, így sokfélék lehetnek, l. Eco: i.m. 480-486. o.

következtetett, hogy hűségese segítője aznap délelőtt ebben a postahivatalban járt).⁴⁸ Erre adható egy három részből álló leírás: (i) a detektív észlelte barátja cipőjének felső részén lévő apró sárfoltot (*észrehevés*); (ii) felismerte olyan földmaradványként, mint amely hasonlít a Wigmore Street-i földhöz (*észleleti ítélet*); (iii) azon előzetes ismeretére alapozva, hogy a környéken nincs hasonló színű föld, arra következtetett, Watson cipőjére a sárfolt a Wigmore Streeten kerülhetett (*induktív következtetés*, tudatos gondolati művelet). Mindez hihető lehet, de korántsem biztos, hogy igaz.

Az észrehevést szerencsére itt könnyű magyarázni. Holmes számára talán az apró sárfolt lehetett az egyetlen szokatlan körülmény, ami akkor délután a gyakran látott, és egyébként pedáns Watson doktor külsején érzékelhető volt. Minden egyéb már kevésbé magyarázható jól. Az észleléssel bizonyosan megszületett a detektív fejében legalább egy olyan észleleti ítélet, hogy egy bizonyos színű és formájú sárfoltot lát. (Nem feltételezhetjük, hogy a detektív töprengett rajta, mi is az a doktor cipőjén). Azt már nem lehet tudni, hogy időben mikor keletkezhetett az asszociáció a Wigmore Street-i földre vonatkozó emlékképpel vagy ismerettel.

Itt már három tipikus lehetőség van. (i) Lehet, hogy Holmes – miután az észlelés során sárfoltként ismerte fel a vonatkozó látásingerek forrását – tudatosan, egy gondolati művelettel vont utána párhuzamot megelőző emlékképe alapján a Wigmore Street-i földdel (ekkor ez nem észleleti ítélet eredménye lesz, így a fenti leírás téves). (ii) Lehet, hogy az észleléssel csak a sárfoltra vonatkozó észleleti ítélet született meg, míg a Wigmore Street-i földdel való hasonlóság vagy azonosság egy rá következő észleleti ítélet (és nem tudatos gondolati tevékenység) eredménye; így két észleleti ítélettel számolhatunk. (iii) Lehet, hogy az észlelés során a detektív eleve Wigmore Street-i földként ismerte fel a cipőn lévő sárfoltot, ekkor az észrehevés, a sárfolt felismerése és a Wigmore Street-i földdel való azonosság felismerése egy pszichológiai történésnek tekinthető, és egy észleleti ítélettel számolhatunk. Ebben a helyzetben az észleleti ítélet eredményét egyfajta hipotézisnek lehet tekinteni, a rá következő következtetést (mely gondolati művelet alapja, hogy a környéken nincs más hasonló föld, ahonnan ilyen sár a cipőre kerülhetett volna), pedig e hipotézis ellenőrzésének (a fenti leírás ekkor is téves).⁴⁹

A példán lehet látni a nehézségeket. Az észleleti leírások sémái valamennyire közelíthetnek ahhoz, hogy mi történik egy detektív elméjében, de vagy igazak, vagy nem. Fiktív szereplőről lévén szó, az egyetlen támpont, hogy miképpen értelmezhető az író szavai az adott történetben (ebből a szempontból néha többféleképpen).⁵⁰ Esete válogatja, hogy ilyen helyzetben milyen arányban fonódnak össze a pszichológiai jelenségek egymással, vagy a logikailag értékelhető gondolati műveletekkel, és az előzetes tapasztalat (mint mentális reprezentáció) miképpen töltődik be a felismerési folyamatba.

I.3. "A Baker Street-i csendes gondolkodó" – magyarázat születése egy rejtélyre (hipotézisállítás)⁵¹

Logikai szemszögből ugyancsak nehezen megközelíthető pont, amikor egy bűntény felderítése során valamely szokatlan tény magyarázata a detektív számára hirtelen világossá

⁴⁸ *The Sign of Four*, Complete Stories, 66. o.

⁴⁹ Van olyan elmélet, mely az észlelést a hipotézis-ellenőrzés gondolati sémájába foglalja, ahol a hipotézis az aktuális ingerek legvalószínűbb magyarázata, Csépe et al.: i.m. 42. o.

⁵⁰ *Az öt narancsmagban* a következő leírás például arra utal, hogy egy relációs észleleti ítéletről (és nem tudatos következtetésről) van szó. Holmes ügyfele, John Openshaw észleleti ítéletét írja le az író: „ahogy rápillantottam a dobozra, riadtan vettem észre, hogy belül a fedelére azt a három K-t vésték be, melyet a borítékon láttam reggel”. *The Five Orange Pips*, Complete Stories, 177. o.

⁵¹ „...the quiet thinker and logician of Baker Street” *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 168. o.

válik (ráérez a lehetséges megoldásra). A bűneseteket sokszor kisebb-nagyobb rejtélyek, magyarázatlan tények pettyezik, bár a fő rejtély a tettes kiléte és az elkövetés módja, körülményei, indoka. Sok esetben a magyarázat nem módszeres logikai következtetésekből születik meg, hanem a detektívnek egyszeriben összeáll a kép, értelmet nyernek az addig szétszórt, összefüggéstelennek látszó tények, adatok. Ezt sokszor a színtelen *hipotézisállítás* szóval szokták jelölni, ami racionális gondolati műveletekre utal.⁵² Mégis másról van itt szó. A hipotézisállítás, az elméletalkotás, a magyarázat születése valójában a "legrejtélyesebb" pontja egy probléma megoldásának,⁵³ így vannak, akik az *intuáció* fogalmával is társítják.

A szóhasználat nem véletlen. Tükrözi a tudományos felfedezések folyamatának és egy bűnügyi rejtély megoldásának párhuzamba állítását. Már az őskrimik (pl. Edgar Allan Poe három Dupin története) igyekeztek a mesterdetektív nyomozását tudományosnak feltüntetni. A tudományosság mítosza talán éppen Sherlock Holmes bűnügyi kalandjainál volt a legnagyobb. Ha a detektív módszerei egy tudósét tükrözték, akkor kézenfekvő, hogy egy bűnügyi rejtély *ismeretelméleti problémaként*, annak megoldása pedig a tudományos felfedezés mintájaként mutatkozott meg. Így maga Holmes is sokszor beszél hipotézisről, munkahipotézisről a nyomozással kapcsolatban – ezek megszületése azonban nem mindig a logikus gondolkodás eredménye.

A tudományelméletet élesen megosztja az a kérdés, hogy a tudományos felfedezéseknek vannak-e törvényszerűségei (pl. Karl Popper) vagy azok esetlegesek és nincsenek szabályoknak alávetve (pl. Paul Feyerabend). Bármely irányzatról legyen is szó, az intuáció szerepét kisebb-nagyobb mértékben elismerik – ez ma már szinte közhely. Dewey is számot vetett a tudományos gondolkodásban az *intuitív megállapításokkal*.⁵⁴ Polányi Mihály hosszan – és számos példát előhozva – értekezett a tudomány megmagyarázhatatlan, leírhatatlan, rejtélyes eleméről, amit *tudományos intuíciónak* hívott, és amelynek felismerése legalább Kantig nyúlik vissza.⁵⁵ A felfedezés folyamatában a tudományos intuáció éppen a tudományos hipotézis felállításában játszhat nélkülözhetetlen szerepet. A mesterdetektív sem lehet meg egy ilyen rejtélyes tulajdonság nélkül. Watson egy-két helyen utalt is barátja intuíciójára, mely időnként "lángnyelvyszerűen" tört elő.⁵⁶ (Holmes maga inkább a detektív *képzeletének* fontosságáról szokott beszélni.) Peirce hasonlóan fogalmazott, mint Watson doktor: "Az abduktív feltevés [hipotézis] villanásként ér el bennünket. Ez a belátásnak, bár nagyon bizonytalan belátásnak az aktusa."⁵⁷

A hipotézisállítás, az elméletalkotás a mesterdetektív nyomozásának lényeges – egyes esetekben döntő, az ügy vagy valamely részprobléma megoldására irányuló – lépése, mely azonban még igazolásra vár. Éppen ezért a detektívek módszerét kutatók figyelmének középpontjában áll. Néhány, ezzel kapcsolatos problémára még visszatérek. Itt elég annyit rögzíteni, hogy a hipotézisállításnak van logikailag nem elérhető oldala, és egy sajátos pszichológiai fekete foltot jelent, mely ellenáll egy átfogó magyarázatot nyújtani kívánó elemzésnek.

⁵² A hipotézisállítás nem más, mint egy problémára egy megoldási javaslat születése, vö. Dewey: i.m. 203. o.

⁵³ Copi, Irving M.: *Informal Logic*. Macmillan Publishing, New York 1986. 279. o. A valós nyomozásoknál is, a verziók (hipotézisek) felállítása a „legnagyobb szellemi munka”, Tremmel et al.: i.m. 409. o.

⁵⁴ Dewey: i.m. 104-105. o.

⁵⁵ Polányi: i.m. 39-59. o.

⁵⁶ *The Adventure of the Creeping Man*, Complete Stories, 999. o.

⁵⁷ Peirce: i.m. 227. o. A valós nyomozásban az intuáció fontosságára l. pl. Angyal Miklós: *Episztémé és intuáció a helyszíni és halottszemlén*, 74. o., In *Bűnügyi Szemle* 2010/1. szám 72-74. o.

II. A mesterdetektív gondolkodásának folyamatsémája és a hipotézisek (magyarázási kísérletek) szerepe

Hogyan írható le egy mesterdetektív gondolkodása, ha legalább három ponton nem érhető el a racionális magyarázat, megközelítés számára? *Három tendencia* vehető ki. (i) Vannak, akik csak egyes elemeit vizsgálják – tehát mikroszinten foglalkoznak a kérdéssel –, és például a megfigyelés pszichológiájára, vagy a következtetések logikájára összpontosítanak. (ii) Vannak, akik a detektív gondolkodásának egész folyamatát megpróbálják átfogni (makroszint). Ezt jellemzően úgy írják le, hogy a racionálisan fogható elemeket összekötik, felállítanak egy *folyamatsémát*, míg a pszichológiai fekete foltokat vagy egy fogalommal jelzik (pl. intuíció) vagy azt egy jól körülírható fogalomba rejtik (pl. a megfigyelés fogalmába burkolják észrevevést). (iii) Vannak, akik a detektív gondolkodásának valamely fontos, sajátlagos elemét vagy elemeit a középpontba helyezik, és ezen keresztül jellemzik, *modellezik* azt (pl. abdukció, mint központi érvelési forma). Először azt vizsgálom, hogy egy folyamatséma alkalmas-e a mesterdetektív gondolkodásának megfelelő leírására.

II.1. "Ismeri a módszeremet, Watson" – egy kiinduló folyamatséma⁵⁸

A problémamegoldás, a tudományos felfedezés leírására számtalan folyamatséma, leírás született, melyek sok tekintetben hasonlítanak egymásra.⁵⁹ Ugyanez vonatkozik egy bűnügyi rejtély megoldásának leírására, legyen az valós bűnügy vagy fiktív.⁶⁰ Ezeknek közös jellemzője, hogy jó iránymutatást adhatnak, de egy-egy konkrét esetről vagy igazak, vagy nem. A valós gondolkodás menete teljesen eltérhet. A valóság szempontjából reménytelenül absztraktak. Maga a módszer (egy folyamatséma felállítása) lehet az, amely elégtelen. A problémák érzékeltetésére én is egy ilyen, egyszerűsített sémából indulok ki.

A Holmes történetekből kiindulva, egy bűnügyi rejtély megoldásának folyamatát fel lehet öt nagyobb részre osztani.⁶¹ (i) A detektív munkájának lényege a problémamegoldás. Akkor kezd nyomozásba, ha valamilyen probléma mutatkozik. A probléma jellemzően szokatlan tény vagy tények csoportja (pl. egy történés, egy rejtély), mely magyarázatot kíván. Ilyen például, ha a feleség eltűnik az esküvői ebéd alatt,⁶² vagy ha egy narancsmagvakat tartalmazó levél örületbe kergeti az ügyfél nagybátyját.⁶³ (ii) A nyomozás kezdeti szakasza a kiinduló adatok kiegészítéséről, további adatgyűjtésről szól, melynek irányát a rendelkezésre álló adatok, megismert nyomok által felvetett kérdések megválaszolásának igénye határozza meg. (iii) A mesterdetektív a nyomozás bizonyos pontján eljut egy vagy több lehetséges magyarázatig, elméletig (hipotézisek). A hipotéziseknek – ha több van – különböző magyarázó erejük lehet, mely attól függ, hogy a nyújtott magyarázat mennyire valószínű és a rendelkezésre álló tények mindegyikét magyarázni tudják-e, például egy egységes történet

⁵⁸ „You know my methods, Watson.” *The Adventure of the Crooked Man*, Complete Stories, 381. o.

⁵⁹ Mintának talán érdemes felhívni John Dewey nevezetes, ötszakaszos leírását a tudományos vizsgálat vonatkozásában: (i) tapasztalt nehézség; (ii) ennek elhelyezése és definiálása; (iii) javaslat lehetséges megoldásra (hipotézis); (iv) a javaslat kibontása a belőle folyó következmények logikai feltérképezésével; (v) további megfigyelés és kísérlet, amely a javaslat elfogadásához vagy elutasításához vezet; Dewey: i.m. 72. és 203. o.

⁶⁰ A magyar kriminalisztikai szakirodalomban l. pl. Sasvári: i.m. 44-47. o.

⁶¹ A Holmes történetekre létezik olyan absztrakt leírás, mely a *narratíva struktúrája* alapján (és nem logikai szempontból) különböztet meg öt szakaszt; Gehrke, Constanze: Schema und Variation in den Sherlock-Holmes-Stories von Arthur Conan Doyle. Dissertation (2003/2004) Rheinisch-Westfälischen Technischen Hochschule, Aachen, 225-238. o; forrás: <http://publications.rwth-aachen.de/record/59476/files/59476.pdf> (2019.02.16.)

⁶² *The Noble Bachelor*, Complete Stories, 245-247. o.

⁶³ *The Five Orange Pips*, Complete Stories, 177-178. o.

keretében. (iv) A hipotézis(ek) megszabják a nyomozás további menetét, amennyiben a rá következő adatgyűjtés már célirányosabban, egy hipotézis igazolása vagy cáfolata irányában folyik. Ennek során elválnak, hogy egy hipotézisnek milyen a prediktív ereje, azaz segítségével rá lehet-e találni addig rejtett tényekre, adatokra. (v) A sikeres nyomozás végén a detektív eljut oda, hogy egyetlen hipotézis maradjon játékban, melynek olyan erős a magyarázó ereje, hogy helyessége erősen valószínűnek vagy a bizonyossággal határosnak tekinthető.⁶⁴

Hasonló sémákkal szokták leírni – *mutatis mutandis* – a tudományos problémamegoldást, vagy az orvosi diagnózis folyamatát. Ezek logikai gerince világos: probléma – adatgyűjtés – hipotézis(ek) – a hipotézis ellenőrzése – a megoldás kinyilvánítása (döntés). Nem véletlen a Holmes történetek tudományos mítosza, és ezért hangsúlyozzák szüntelenül, hogy Sherlock Holmes alakjának megteremtésénél Conan Doyle tanára, Joseph Bell edinburghi orvosprofesszor szolgált mintaként.⁶⁵ A folyamatséma központi eleme kétségtelenül a *hipotézis (elméletalkotás)* – azaz elképzelés a probléma megoldására –, mely fordítópontot jelent. (Holmes a hipotézist jellemzően az "*elmélet*" szóval jelöli). De éppen a hipotézis, a hipotézis leírása körül sűrűsödnek azok a problémák, melyek miatt egy ilyen folyamatséma alkalmazása egy nyomozás menetére illuzórikus lehet. E problémákat a következőkben emelem ki.

II.2. "Feltevések, sejtések és hipotézisek özönétől szenvedve" – versengő és egymásra épülő hipotézisek⁶⁶

A folyamatsémában a hipotézis nyilván a fő rejtély, a bűnügy egészének megoldási irányára, mint lehetőségre utal (*záróhipotézis*). Azonban egy nyomozás során több részproblémát kell megoldani, vagy bizonytalanságot áthidalni. Elkerülhetetlenül feltevésekbe kell bocsátkozni – akár jelentéktelenebb mellékkörülményekre nézve is –, hogy tovább lendítse a gondolkodást. Olyan részproblémák is hipotézisekért kiáltanak, hogy például ki húzhatta meg a hivatal portásfülkéjében szóló csengőt, éppen abban az időben, amikor egy fontos nemzetközi szerződést loptak el.⁶⁷ Doyle hőseinek nyomozásai során jellemzően nem az a helyzet, hogy egyszerűen vannak a tények, adatok, melyekre lehet hipotézist építeni. *Az adatok némelyike, mellyel dolgozik, és amely egy hipotézis alapját képezi, maga is hipotézisen nyugszik.*

A pettyes pánt című novellában Holmes abból indult ki, hogy az ügyfelét, Helen Stonert csak mondvacsinált okokból költöztették át egy másik szobába a mostohaapja kúriájában, és e mögött valami sötét cselszövény húzódhat meg.⁶⁸ Ezzel egy bizonyos irányt adott a további vizsgálatnak (*alapozó hipotézis*). *Ezüstcsillag* történetében ilyen, részproblémára magyarázatot nyújtó, alapozó hipotézis volt, hogy az ellopott, díjnyertes lovat Mapleton felé vihették el.⁶⁹ *A Bruce-Partington-tervek történetében* fontos, de csak alapozó hipotézis volt, hogy a vasúti sínek mellett megtalált, meggyilkolt ifjú hivatalnokot más helyen egy vonat tetejére rakták fel, és onnan esett le.⁷⁰ Sokszor még a bizonyítással kapcsolatban (és nem az ügy érdekében) is feltevésekbe kell bocsátkozni. Például ilyen, *kisegítő hipotézis*, hogy a detektív felteszi, az ügyfele igazat beszél: ideiglenesen mindent igaznak fogad el, amit

⁶⁴ Hasonlóan például Copi: i.m. 273-280.

⁶⁵ Doyle erről maga írt az emlékirataiban, Doyle: i.m. 25-26. o.

⁶⁶ „...suffering from a plethora of surmise, conjecture, and hypothesis”; *The Adventure of Silver Blaze*, Complete Stories, 291. o.

⁶⁷ *The Naval Treaty*, Complete Stories, 422. o.

⁶⁸ *The Adventure of the Speckled Band*, Complete Stories, 222. o.

⁶⁹ *The Adventure of Silver Blaze*, Complete Stories, 299. o.

⁷⁰ *The Bruce-Partington Plans*, Complete Stories, 775. o.

az ügyfél mond, amíg ezt nem cáfolják más adatok (pl. *A Boscombe-völgyi rejtély*).⁷¹

Egy-egy Holmes történetben több hipotézissel találkozhatunk, ezek sokféle kapcsolatban állhatnak egymással, és új tények felszínre kerülése igazolhatja, vagy éppen cáfolhatja őket, átrendezheti a viszonyukat; a történet előrehaladása során fontossá vagy éppen jelentéktelenné válhatnak. Az igazolt – egy-egy részproblémára adott – hipotézisek valahogy becsatornázódnak a végső történetbe, mely magyarázatot ad egy rejtélyre. A végső magyarázat mögött pedig a hipotézisek, tények, valószínűségi következtetések eredményeinek sajátos összefüggésrendszere áll. Ezek egyes elemei jellemzően egymást erősítik, sőt egymást igazolhatják. Ha egy alapozó vagy kiegészítő hipotézis megdől – például egy fontos tanú vallomása, melyet addig igaznak tekintettek, hamisnak bizonyul –, a megoldásra vonatkozó egész feltevést, mint záróhipotézist átírhatja.⁷²

Egy Holmes történet lefolyása tehát kevésbé hasonlít arra az absztrakt folyamatsémára, amit én is felvázoltam, tükrözvén a szokásos leírásokat. Bonfantini és Proni már tizenkét logikai szakaszra osztotta a *Tanulmány vérvörösből* című, első Holmes történet nyomozási folyamatát. Ez alig hasonlít valamicskét a szokásos folyamatsémákhoz – a kezdő lépést és a történet lezárását kivéve.⁷³

II.3. "A kandallónál nagyszerű elméleteket szövögetve" – mikor keletkezik a hipotézis?⁷⁴

(1) A detektívregények hőseinél, így Sherlock Holmesnál nem lehet meghatározni, hogy mikor, milyen és milyen számú hipotézist állítanak fel az ügyben foglaltak magyarázatára. A hipotézisállítás rejtve marad. Jellemzően utólag árulják el, hogy milyen gyanújelek alapján alakult ki elképzelésük a megoldásról.⁷⁵ Az addig titkolt elképzeléseik felfedése egyben megvilágíthatja nyomozásuk néha érthetetlen lépéseit vagy irányát.⁷⁶ A történetek ilyen strukturálása természetes. Úgy lesz teljes a mágia, ha a főhős csak a történet végén fedi fel, hogyan gondolkodott a megoldás irányába, amit rendszerint racionális érvekkel alá is támaszt. Az elbeszélés ezen szerkezeti sajátossága miatt a hipotézis utólag racionális magyarázatot kap, következtetések végpontjaként mutatkozik meg. A hipotézisállítás intuitív vonatkozásai háttérbe szorulnak, és csak időnként érhetők tetten. Conan Doyle-nak célja is, hogy racionalizálja a történeteket, hiszen egy "tudós detektívet" kívánt teremteni.⁷⁷

⁷¹ *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 164. o.

⁷² A valós nyomozásoknál is vannak „részszerzők”, melyek az alapozó hipotézisnek felelnek meg, Tremmel et al.: i.m. 408. o.

⁷³ Bonfantini, Massimo A. – Proni, Giampaolo: To Guess or Not to Guess? In Eco, Umberto – Sebeok, Thomas A. (eds.): *The Sign of Three*. Indiana University Press, Bloomington 1983. 119-121. o.

⁷⁴ „... sitting by the fire spinning fine theories”; *The Adventure of the Noble Bachelor*, Complete Stories, 251. o.

⁷⁵ Vö. Angyal Miklós: Gondolatok a kriminalista báborszínű dolgozószobájából, 93. és 96. o. In *Ügyészek Lapja* 2015/5. szám 87-97. o. Jelentős kivétel *A Bruce-Partington-tervek története*. Itt Conan Doyle folyamatosan mutatja be a hipotézisek születését a nyomozás folyamatában, legyen szó alapozó hipotézisekről vagy konkuráló záróhipotézisekről. Még Lestrade felügyelő is megörvendeztet bennünket egy átfogó elgondolással, ami természetesen tévesnek bizonyul.

⁷⁶ A figyelmes olvasó visszamenőleg következtethet az elméletalkotásra, ha a történet újraolvasása során megfigyeli, mikor kezdett Holmes az utólag közölt hipotézisbe illő kérdéseket feltenni és lépéseket tenni a nyomozás során.

⁷⁷ Doyle, Arthur Conan: *Memories and Adventures*. Cambridge University Press, Cambridge 2012. 26. o. A racionalizálás természetes, mert a rejtélyközpontú, klasszikus krimikben az olvasó a detektív logikájára kíváncsi, nem a megérzéseire, Miklós: i.m. 40. o.; Benyovszky Krisztián: A jelek szerint. Kalligram, Pozsony 2003. 123. o. Ezzel szemben a későbbi kemény (*hard-boiled*), akcióközpontú krimikben már sokkal elfogadhatóbb a meseszövevényben az intuícóra hagyatkozni, Bánki Éva: "A meghalni nem tudó bűn" *Hard-boiled*-hagyomány a magyar irodalomban. ÚjNautilus Irodalmi és Társadalmi Portál (2010. szeptember 22.) Forrás: <http://ujnautilus.info/a-meghalni-nem-tudo-bun-banki> (2019.04.29.)

A helyesnek bizonyuló hipotézis mellett felmerülő egyéb, és menet közben kieső hipotézisek (ha vannak) jellemzően nem kapnak érdemi szerepet. A Holmes történetekben a téves hipotéziseket főként Watson doktor, a rendőrség vagy az ügyfél találgatásai hozzák a felszínre. Vannak ügyek, melyekben Holmes maga is kifejezetten utal lehetséges, versengő magyarázatokra.⁷⁸ Sőt esetenként arra is, hogy egy ideig téves elgondolást követett.⁷⁹

(2) Nem csak amiatt lehetetlen látni az elméletalkotás pillanatát, mert utólag közli az író. Egyébként is nehéz meghatározni, mikor alakul ki egy elmélet, egy hipotézis. Egy szokatlan tény magyarázatánál, különösen a kezdetekkor, számos ötlet megjelenhet, aminek nem sok alapja van. Ezek jönnek-mennek. Egy hibásnak bizonyuló feltevésével kapcsolatban Holmes utal a problémára: "az aktív elme egyik hátránya az, hogy mindig megfoghatnak benne olyan alternatív magyarázatok, amelyek a nyomozásunkat hamis irányba viszik."⁸⁰ Ez egy elegáns leírása a "futó ötleteknek". A detektív több megnyilvánulásából kiszűrhető, hogy igen könnyen, és hamar fogalmaz meg alternatív elképzeléseket egy-egy ügyben. *A tengerészeti szerződésben* maga ismeri el, hogy túl gyorsan szokott következtetéseket levonni.⁸¹ Az *Ezüstcsillagban* be is vallja, az újságok beszámolóí alapján már voltak ilyen-olyan elképzelései a díjnyertes ló eltűnésének és trénerének halálának magyarázatára, de azok mind tévesnek bizonyultak.⁸² Így korántsem egyszerű annak eldöntése, hogy mikor beszélhetünk egyáltalán hipotézisről.

A "futó ötletek" és a hipotézis elhatárolása feltételeznél azt, hogy a hipotézisnek valamilyen definíciójával számoljunk. Ez azért nehéz, mert ugyan a tudományos hipotézisekre vannak (jellemzően vitatott) meghatározások, de egy detektívregényben a hipotézissel szemben egészen más elvárásokat támasztunk, mint a tudományban. A fontosabb szempontok a következők: (i) a hipotézisnek el kell-e érni a valószínűség bizonyos fokát; (ii) a hipotézis felállítása jár-e azzal, hogy megváltoztatja a vizsgálat, nyomozás menetét; (iii) egy hipotézis felállításához kell-e valamilyen racionálisan indokolható alap vagy elég tisztán benyomásokra, megérzésekre (intuícióra) alapítani.

Az világos, hogy egy detektívtörténetben a hipotézisek valószínűsége igen változó lehet, és elméletileg sem köthetők a valószínűség bizonyos fokához. Egyrészt a valószínűség mértéke a gyakorlatban nehezen mérhető. Másrészt egy hipotézis ideiglenes elfogadása nagyban függ attól, hogy vannak-e konkuráló elképzelések ugyanazon probléma megoldására, és mennyi. A konkuráló elképzelések összemérése természetesen már valószínűségi alapon történik.⁸³ Ám ha az ügy adataiból és a detektív képzeletéből csak egyetlenegy elképzelésre futja a megoldást illetően, akkor abba az irányba fog nyomozni, bármilyen is a valószínűsége.⁸⁴ A hipotézisnek elsősorban *lehetséges*, és csak másodsorban kell *valószínű*

⁷⁸ Pl. *The Adventure of the Devil's Foot*, Complete Stories, 786. o.; *The Bruce-Partington Plans*, Complete Stories, 774-775. o.

⁷⁹ Pl. az *Ezüstcsillag* című történetben hosszú ideig Fitzroy Simpsont vélte elkövetőnek, mint kiderült tévesen, *The Adventure of Silver Blaze*, Complete Stories, 305. o. Gehrke hívja fel a figyelmet arra, hogy Conan Doyle-nál a hamis hipotézisek és részhipotézisek elhelyezése a cselekményfolyamban a dramatizálás eszköze; Gehrke: i.m. 274. o. Hasonlóan Deczki Sarolta: Rejtélyes irodalom, 40. és 42. o., In Új Forrás 2010/7. szám 37-48. o.

⁸⁰ *The Problem of Thor Bridge*, Complete Stories, 996. A detektívnek jellemzően már van egy vagy több elképzelése az ügy megoldására, mire elhagyja a Baker Street-et, hogy terepen nyomozzon tovább, vö. Kmeckzó Szilárd: Egy híres megfigyelő a XIX. századból: Sherlock Holmes, 152. o. In Mediárium: társadalom - egyház - kommunikáció Vol. 1, No. 2, 2007, 147-158. o.

⁸¹ *The Naval Treaty*, Complete Stories, 419. o.

⁸² *The Adventure of Silver Blaze*, Complete Stories, 305. o.

⁸³ Holmes azt tartotta, hogy a hipotézisnek valószínűnek kell lennie, és konkuráló hipotézisek esetén a legvalószínűbbet kell kiválasztani, *The Hound of the Baskervilles*, Complete Stories, 468. o.

⁸⁴ Például ez a helyzet állt elő *A ferde szájú* című történetben, amikor arra a részproblémára kellett választ keresni, hogy miért volt az eltűnt férj, Neville St. Clair kabátja a folyóparton, a zsebei tömve pennyssekkkel és félpennyssekkkel; *The Man with the Twisted Lip*, Complete Stories, 193. o.

megoldást nyújtania, de ez utóbbit korántsem lehet általános követelménynek tekinteni.⁸⁵

Egy hipotézis felállításának tétje egy detektívtörténetben kicsi, a valóságos problémamegoldásnál nagy. A hipotézis meghatározza a kutatás, vizsgálat további irányát (célzott adatgyűjtés az elképzelés igazolása vagy cáfolása végett), így a valóságban komoly hatásai lehetnek. Egy tudományos kutatásban erre alapozhatnak egy költséges kísérletsorozatot, az orvosi diagnosztikában drága diagnosztikai vizsgálatokat, a valóságos nyomozásban a hipotézisek (verziók) határozzák meg a rendelkezésre álló források elosztását, felhasználását.⁸⁶ A detektívtörténetben ilyen tétek nincsenek, a hipotézisállítás kevésbé formális, és a nyomaira legtöbbször visszamenőleg következtethetünk.

A hipotézisnek általában van valamilyen alapja, de ez az olvasó számára nem mindig nyilvánvaló. Lehet egyszerűen a detektív ösztönös ráérése, melyben a tapasztalatai, szubjektív benyomásai döntő szerepet játszanak. Ekkor a hipotézisállítás intuitív. Másrészt, egy hipotézis megmutatkozhat úgy is, mint egy következtetés, következtetés-sorozat eredménye. Ekkor a hipotézis egy olyan (valószínűségeen alapuló) logikai eredmény, melyet a következtetést végző személy nem tekint még igazoltnak, és egyszerű feltevésnek kezeli. A hipotézis intuitív és racionális alapjai jellemzően (különböző arányokban) keverednek, hiszen tények, adatok, más hipotézisek, megérzések, tapasztalati morzsák kombinálódásából pattan ki egy feltevés.

Úgy tűnik, hogy Sherlock Holmes csak a racionálisan megalapozott, az ügy adatain alapuló, és azokat magyarázó elképzeléseket tekinti hipotézisnek. *A sátán kutyájában* Mortimer doktornak fejti ki a következőket: "Ez a képzeletünk tudományos használata, ám mindig van valamilyen ténybeli alap, melyről a gondolkodásunk indul."⁸⁷ A hipotézis megalapozottsága jobban megfigyelhető a záróhipotéziseknél. Például *Az eltűnt vőlegényben* Holmes világos logikával és számos gyanúok felsorolásával támasztotta alá (utólag elmondva) azt az elgondolást, hogy ügyfelének a saját mostohaapja udvarolt álruhában, így akarván visszatartani más udvarlókat. A hipotézis igazolása úgy történt, hogy egy levélváltással a mostohaapát csapdába csalta, majd érdemben beismerésre kényszerítette.⁸⁸ Azonban az alapozó vagy kiegészítő hipotézisnél már kevésbé követelmény a megalapozottság. Az előbbi példában a kiegészítő hipotézis, hogy Holmes az ügyfele által elmondottakat igaznak tekinti, pusztán intuíción alapult, és a szövegből racionális megalapozottságot nem lehet kiszűrni. *A félelem völgyében* a rejtjelezett levél megfejtésénél abból indult ki, hogy a levél elején lévő 534-es szám egy könyv oldalszámát jelöli (alapozó hipotézis). Ennek lényegében semmi alapja nem volt, de elindított egy gondolatmenetet, mely végül sikerhez (a levél megfejtéséhez) vezetett.⁸⁹

(3) Van még egy ok, ami miatt az elméletalkotás nehezen ismerhető fel. A hipotézisek – ha van racionális hátterük – rendszerint következtetések eredményeként jelennek meg. Egyes esetekben – főként az alapozó hipotéziseknél – nem lehet látni, hogy Holmes a következtetéseinek eredményét hipotézisnek tekinti-e, mely igazolásra szorul, vagy már bizonyított, igazolt állításnak, mely lezárja az adott kérdést. A rá következő események is tekinthetők úgy, mint amelyek egy hipotézis igazolását jelentik, de úgy is, hogy a detektív lezárta egy részproblémát, és tovább lép az egész rejtély megfejtése irányában.

Biztosabb alapon akkor állunk, ha maga az író felcímkézi, minősíti miről is van szó. A

⁸⁵ *A lehetséges, de nem valószínű* hipotézisekre Holmes is utalt, igaz éppen Lestrade felügyelő egy elgondolását minősítve, *The Noble Bachelor*, Complete Stories, 249. o.

⁸⁶ Itt a hipotézisek felállítása és rögzítése (például a kutatási tervekben, a nyomozástervezésnél) formálisabb módon történik, és fontos szakaszhatárt is jelölhet, pl. Tremmel et al.: i.m. 408. o.

⁸⁷ *The Hound of the Baskervilles*, Complete Stories, 468. o.

⁸⁸ *A Case of Identity*, Complete Stories, 158. o.

⁸⁹ *The Valley of Fear*, Complete Stories, 844. o.

Holmes történetekben az "elmélet" és a "hipotézis" szavak mellett természetesen léteznek egyéb jelölései is a feltevéseknek, melyek gyakran a futó ötlet és a hipotézis határán vannak. A "gyanú" változó tartalmú: lehet futó ötlet, de elérheti akár a hipotézis szintjét is, ha kellő alapja van (hasonlóan "feltevés", "feltételezés").⁹⁰ Tisztázatlan, hogy a "munkahipotézis" miben különbözik a hipotézistől. A történetek szövege arra utal, hogy Holmes az egyes részproblémákra magyarázatot adó (alapozó) hipotéziseket vagy a kiegészítő hipotéziseket nevezi munkahipotéziseknek, melyek sosem a rejtély egészének megoldására vonatkozó feltevések.⁹¹ Holmes az "elmélet" szót egyezően használja a hipotézissel. Ehhez képest az "ideiglenes elmélet" láthatóan nem éri el a hipotézissel szemben támasztott követelményeket. Egy helyen Holmes kifejezetten rossz szokásnak tekinti, ha az ember ideiglenes elméleteket gyárt.⁹² Máshol viszont ezt tudatosan teszi, sőt meg is határozza, mit ért ideiglenes elméleten: ez csak pusztá találgatás, de minden addig ismert tényt magyaráz;⁹³ (ez persze gyenge, támadható definíció).

(4) Látható, hogy a detektívtörténetekben a hipotézisek meglehetősen zavaros összefüggésrendszerben állnak egymással. A hipotézis vonatkozhat az egész ügy megoldására (záróhipotézis), vagy a megoldás egy-egy elemére (alapozó hipotézis) vagy a bizonyítás körülményeire (kiegészítő hipotézis). Ezek az adatgyűjtés során erősödhetnek vagy gyengülhetnek, megdőlhhetnek. Az alapozó hipotézist a rá épülő új adatok záróhipotézissé alakíthatják, mely az egész rejtélyre megoldást nyújthat. Bizonytalan, mikor beszélhetünk még egy hipotézisről, és mikor kap olyan igazolást, hogy végleges válasznak tekinthessük valamire. A detektív egy hipotézishez eljuthat következtetések sorozatán át, de intuitív módon is, leginkább a kettő kombinálódásával.

A hipotézisek sajátos, és sokszor zavaros összefüggésrendszerének egy világosabb típusa, amikor egyes hipotézisek egymás alternatívái. Ugyanazon magyarázatlan tényre vagy történésre nyújtanak egymást kizáró megoldásokat. A Holmes történetekben ilyen alternatív hipotézisek általában a rejtélyt megmagyarázó történet egyes kulcselemeivel kapcsolatban keletkeznek.

Holmes módszere arra utal, hogy egy kulcsprobléma megoldásánál az alternatív hipotéziseknek, feltevéseknek a lehető legszélesebb körét veszi számba, ha úgy adódik. Ezek felállítása nem intuitív alapon történik, hanem módszertani kiindulópont, ahol minden lehetőséggel számol. Utána e lehetőségeket igyekszik egyenként kizárni (*kizárásos módszer*). Ez világosan előjön *A berillköves diadém* történetében. Először mindenkivel számot vetett, aki az eltűnés időpontja körül fizikai közelségbe került az eltűnt ékszerrel. Ahány személy, annyi hipotézis.⁹⁴ Utána kizárta azokat, akiknél nem látta igazoltnak a gyanút. Így maradt az a hipotézis, hogy Mary, az ügyfél unokahúga lopta el az ékszert, mely meghatározta a további adatgyűjtés irányát.⁹⁵ E módszert máshol kicsit részletesebben leírja Doyle. "Az eljárás... azzal a feltevéssel indul, hogy ha az ember a lehetetlent kizárja, ami marad, akármilyen valószínűtlen legyen is, az lesz az igazság. Akár több magyarázat is maradhat, és ebben az

⁹⁰ Az elhatárolás nehézségeire jó példa *A Bruce-Partington-tervek történetének* egy-két mozzanata. A nyomozás egy pontján Holmes úgy nyilatkozott, hogy a tengeralattjáró terveinek ellopása vonatkozásában sok minden szól az ellen a Cadogan West ellen, aki egyébként gyilkosság áldozata lett (*gyanú*). Máshol viszont kifejezetten hipotézisként kezeli, hogy az ifjú hivatalnok lopta el a terveket (ami téves feltevésnek bizonyult). A gyanú és a hipotézis sokszor összeolvad; *The Bruce-Partington Plans*, Complete Stories, 773. o.

⁹¹ *Az öt narancsmagban* munkahipotézisnek titulálta azt a feltevést, hogy Openshaw ezredes valakitől vagy valamitől félt, ezért költözött vissza Floridából Angliába; *The Five Orange Pips*, Complete Stories, 182. o.

⁹² *The Adventure of the Sussex Vampire*, Complete Stories, 1019. o.

⁹³ *The Yellow Face*, Complete Stories, 327-328. o.; hasonlóan *The Adventure of the Creeping Man*, Complete Stories, 1008. o.

⁹⁴ Természetesen itt bizonytalan, hogy a lehetőségek mindegyike (egyenként) hipotézisnek tekinthető-e vagy csak a lehetőségek szűrése után fennmaradó, valószínűbb megoldások minősíthetők hipotéziseknek.

⁹⁵ *The Adventure of the Beryl Coronet*, Complete Stories, 270. o.

esetben addig teszteli őket az ember, amíg egyik vagy másik meggyőzővé válik."⁹⁶ (Itt három hipotézis közül választotta ki a legmeggyőzőbbet.)

II.4. "Adatokat! Adatokat! Adatokat!" – a hipotézis megalapozása és igazolása⁹⁷

A hipotézis fordítópont a problémamegoldásban. Van már elég adat, hogy megalapozott elképzelés legyen, de az adatok még hiányosak, így az elmélet is hiányos, és egyes adatok, melyekre épül, még nem igazoltak. Ha túl kevés adatra építkezünk, az találgatás, ötletelés. Ha már túl sok adat van, nincs szükség hipotézisre, tere nyílnak a megalapozott megoldásnak. A hipotézis ugyanis *eszköz is, mely irányt ad* a még szükséges adatgyűjtésnek.

(1) Van, ahol Sherlock Holmes figyelmen kívül hagyja a hipotézis természetét: "óriási hiba elméleteket gyártani, mielőtt az embernek az összes bizonyíték rendelkezésére állna."⁹⁸ Ez téves, mert a hipotézis felállításával nem lehet megvárni az összes bizonyíték beszerzését. A hipotézis alapvető funkciója éppen az, hogy irányt ad az adatgyűjtésnek, a bizonyítékok beszerzésének. Ugyanis a nyomozás elején még jönnek az adatok, később már egyre inkább keresni kell őket. A hipotézisek a *keresés irányát* jelölik ki. A nyomozás elején egy bűntett helyszíne, a bűntett körülményei, az ügyfél által előadott történet önmagában kínálja fel, melyek legyenek a következő lépések a bizonyítékok feltárása felé: milyen tanúkat kell meghallgatni, milyen egyéb helyszínekre kell kiszállni, milyen nyomokat kell alaposabb vizsgálatnak alávetni. Később ez már korántsem kézenfekvő, és a nyomozást a hipotézisek lendíthetik tovább.

Holmes gyakran küzd azzal a kétséggel, hogy rendelkezésre áll-e már elég adat egy vagy több elmélet megformálásához. Sokszor idézett kiszólásai vannak, ahol figyelmeztet arra, milyen veszélyes elégtelen adatokból idő előtt elméleteket felállítani,⁹⁹ vagy elégtelen adatokra egyáltalán következtetéseket alapozni.¹⁰⁰ "*Nem tudok téglát csinálni agyag nélkül.*"¹⁰¹ *Ennek megfelelően többször kinyilvánította, nem tud eleget ahhoz az ügy adott szakaszában, hogy véleményt formáljon a felmerült rejtélyről.*¹⁰²

Máshol viszont az látható (pl. *Ezüstcsillag*), hogy Holmesnak igenis vannak pusztán újsághírekből kiinduló, megalapozatlan futó ötletei. Ideiglenes elméleteket állít fel, gyanút fogalmaz meg, melyek közül sok tévesnek bizonyul. *A vérbükkös tanya* című novellában Holmes elárulja Watsonnak, hogy hét magyarázata van Miss Violet Hunter furcsa nevelőnői állásának rejtélyével kapcsolatban, de további adatok beszerzéséig nem lehet eldönteni melyik a helyes.¹⁰³ A hét magyarázat lehetőségét látva viszonylag egyszerű a kép: ennyi magyarázatot csak relatíve kevés adat enged meg, hiszen az adatok mennyiségének növekedésével szűkül a lehetséges, ésszerű megoldások száma. E példából is látszik, hogy a mesterdetektív sokszor csak találgatott, "elégtelen adatokból" kiindulva.

⁹⁶ *The Adventure of the Blanched Soldier*, Complete Stories, 1082. o.

⁹⁷ „Data! Data! Data!”; *The Adventure of the Copper Beeches*, Complete Stories, 277. o.

⁹⁸ *A Study in Scarlet*, Complete Stories, 20. o.

⁹⁹ *The Valley of Fear*, Complete Stories, 852. o.

¹⁰⁰ *The Adventure of the Speckled Band*, Complete Stories, 228. o.

¹⁰¹ *The Adventure of the Copper Beeches*, Complete Stories, 277. o.

¹⁰² A valóságos bűnügyeknél is megtörténhet, hogy olyan kevés releváns adat keletkezik a nyomozás során, mely nem teszi lehetővé egyetlen, valamilyen racionális alappal bíró záróhipotézis (megoldási javaslat) megfogalmazását sem. Én ilyennek tekintem az *Isidore Fink*-ügyet (1929), melyben a New York-i mosodás megölése a bezárt szoba rejtélyének egyik klasszikussá vált, valóságos megnyilvánulása, ahol egyszerűen nincs megfelelően alátámasztott hipotézis a történetek (emberölés) magyarázatára.

¹⁰³ *The Adventure of the Copper Beeches*, Complete Stories, 278, de nem részletezi, melyek lennének ezek, így elképzelhető, hogy Doyle misztifikált egy kicsit. Máshol három alternatív feltevést nevesít, azokat közli is az olvasóval, *The Adventure of the Blanched Soldier*, Complete Stories, 1082.

(2) A kérdésnek van egy másik oldala is, nevezetesen mikor szűnik meg egy elképzelés hipotézis jellege. A válasz elvileg egyszerű: amikor a hipotézist igazolták, vagy megcáfolták. Az *Ezüstcsillag* című novellában Fitzroy Simpson bűnösségére vonatkozó hipotézist cáfolta azon adat, hogy a díjnyertes ló tréner és családja a bűntény estéjén currys bárányhúst vacsorázott.¹⁰⁴ Ettől kezdve a hipotézis talaját vesztette, és más elképzeléseknek nyitott utat.

Keményebb dió lehet annak meghatározása, hogy mikor tekinthetünk egy hipotézist igazoltnak – ám nem egy detektívtörténetben.¹⁰⁵ A záróhipotézisek végső igazolása legtöbbször látványosan történik, például Holmes csapdába csalja az elkövetőt vagy az a bizonyítékok súlya alatt vallomást tesz. Ha vannak is néha kétségek egy-egy megoldás bizonyítottságát illetően, ezt eloszlatja a vétkes beismerése vagy beismerést jelentő viselkedése. A részleteiben is ismert Holmes történetek között nincsenek befagyott (megoldatlan) ügyek, mint az a valóságban időnként előfordul. Az olvasók tetszését aligha nyerné el egy olyan történet, melynek a végén játékban marad néhány hipotézis, és egyik sem nyerne olyan igazolást, mely a többit cáfolná.¹⁰⁶

Ettől függetlenül, a hipotézis igazolása egy detektívtörténetben is egy folyamat, melynek során a hipotézis erősödik (vagy éppen gyengül). A hipotézist különösen erősítheti, ha segítségével olyan adatokat tár fel a nyomozás, melyek abból következnek, és amelyek létezésének lehetőségére éppen a hipotézis irányította rá a figyelmet (a hipotézis *prediktív ereje*).¹⁰⁷ Holmes ezt a folyamatot így írta le: a hipotézist "nagyobb számú független történés megerősíti, így a szubjektív fokozatosan objektívvé válik..."¹⁰⁸

(3) A Holmes történetekben a hipotézisek megalapozásához szükséges adatok forrásai változatosak lehetnek. Conan Doyle nem különíti el következetesen a *tényeket és az adatokat*. A detektív tények közvetlen ismeretéhez csakis észleleti ítéletekkel juthat, amikor valaminek létét vagy valamilyen történést egyidejűleg észlel. Minden egyéb esetben tényekről csak közvetve szerezhet tudomást, az arra vonatkozó jelek és kijelentések, azaz beszámolók alapján. De nem lehet tudni, hogy ezek mennyire hűen tükrözik a tényeket. Ezért itt adatokról érdemesebb beszélni. A tényre utalás már tartalmaz egy feltételezést, hogy a beszámoló igaz és teljes valamely tény tekintetében.

A Holmes történetek nagyobb részében a mesterdetektív a Baker Street-i lakásban ismerkedik meg a megoldandó rejtéllyel, és valamilyen hipotézist (néha téveset) már ott kialakít. Így érdemes azt megnézni, hogy mi a hipotézist megalapozó adatok forrása a Baker Streeten.¹⁰⁹ A tipikus források – melyek szinte mind közvetettek – feltérképezhetők, és körülbelül a következők:

¹⁰⁴ *The Adventure of Silver Blaze*, Complete Stories, 305. o.

¹⁰⁵ A tudományban a tudományos normák és a tudományos közösség dönti el, hogy mikor tekinthető egy tudományos hipotézis igazoltnak. Valószínűnek tűnik, hogy például az általános relativitáselmélet 1915-ös közzétételétől kezdve csak hipotézis volt mindaddig, míg Arthur Eddington az 1919-es teljes napfogyatkozás során tett megfigyeléseivel igazolta. Hasonlóan, Lemaitre ősrobbanás elmélete (*Bing Bang*) körülbelül negyven évig hipotézis maradhatott, és csak a hatvanas években, a kozmikus mikrohullámú háttérsugárzás felfedezése igazolta, mint a világegyetem keletkezésének (addigi) legjobb magyarázatát.

¹⁰⁶ A valóságos bűnügyek, rejtélyek esetenként befagynak (megoldatlanok maradnak), azaz nem lehet eldönteni, melyik versengő hipotézis jelenti a megoldást a bűnügyre, mert egyiket sem lehet igazoltnak tekinteni – legfeljebb valószínűbb és kevésbé valószínű elméletekről beszélni. Ilyen volt például Magyarországon az 1882-1883-as tiszaezlári ügy (l. Blutman László: *A rejtélyes tiszaezlári per*. Osiris, Budapest 2017.)

¹⁰⁷ Copi: i.m. 280. o.

¹⁰⁸ *The Adventure of the Sussex Vampire*, Complete Stories, 1024. o. (Holmes szó szerint intellektuális dedukcióra utal).

¹⁰⁹ A Holmes történetek egy kisebb részében a nyomozás nem a Baker Street-i lakásban kezdődik, sőt van, hogy a szereplők egyáltalán nem fordulnak meg ott, pl. *The Boscombe Valley Mystery*, Complete Stories, 159. o.; *The Adventure of the Crooked Man*, Complete Stories, 377. o.

- i) az ügyfél története (személyesen vagy levélben);
- ii) az újságok (jellemzően az ügy aktuális adataira);
- iii) Holmes kartotékkrendszere, könyvtára (háttéradatakra);
- iv) következtetések eredményeként nyert adatok;
- v) kivételes források, pl. a rendőrség képviselőjének (pl. Lestrade, Hopkins) tájékoztatása; Watson doktor hírei; a Baker Street-i utcagyerekek ("Baker Street irregulars") által hozott információk;¹¹⁰ az ügyfél vagy a rendőrség által rendelkezésre bocsátott bizonyíték (pl. egy levél).¹¹¹

A "karosszék-analízis" befejezése után,¹¹² a terepen már a nyomozás szokásos információforrásait használja: tanúk meghallgatása, helyszíni vizsgálódás (nyomok vizsgálata, stb.) Itt közvetlen forrásokra is támaszkodhat, hiszen elsősorban a nyomokról, a fizikai körülményekről észleleti ítéleteket alakít ki. A hipotézis igazolására szolgáló terepmunkára néha nincs szükség. *Az eltűnt menyasszony* történetében Holmes már akkor kinyilvánította az ügy megoldását, mikor a Baker Street-i lakásban az ügyféllel befejezte a konzultációt. Az elgondolását láthatóan nem is hipotézisnek tekintette, hanem végleges megoldásnak, és mindössze azért hagyta el a Baker Streetet, hogy az ügyfele (a férj) és az eltűnt menyasszony (tkp. feleség) között megszervezzon egy találkozót.¹¹³

II.5. "Az általános kép, amit kialakított elméjében" – miből áll egy hipotézis?¹¹⁴

Az általam az előbbieken felvázolt folyamatséma nagyvonalúan elfed egy kulcsproblémát: miből áll egy hipotézis? Ez egy adat vagy adatok egy csoportja? Egy általános kép? Hasonló egy tudományos elmélethez? Konkrét vagy általános?

(1) Egy detektívtörténetnél a hipotézis a természetét tekintve nyilván más, mint egy tudományos hipotézis. Joggal vethetné fel bárki, hogy egy bűntény esetében a legfontosabb hipotézis mindig arra irányul, ki követte azt el. Ez három okból sincs teljesen így. (i) Van, amikor az elkövető személye szinte lényegtelen, a rejtélyt inkább más tényező jelenti.¹¹⁵ (ii) A Holmes történetek jelentős részében nincs is bűncselekmény, inkább egy rejtélyt, egy szokatlan, magyarázatlan történést kell magyarázni, ami egy összetett elgondolást kíván. A magyarázat számos összefüggő elemből, adatból álló elképzelés, tulajdonképpen egy történet lesz. A hipotézis ezen történet kulcselemeire irányul. Hagyományos értelemben elkövető sincs mindig. *A lopakodó professzor* című történetben arra kellett választ adni, hogy egy híres egyetem élettan professzora éjszakánként néha miért mászkál négykézláb a házában és ugrál a fákon. Ez magyarázatot kapott anélkül, hogy bármilyen elkövetővel kellett volna számolni.¹¹⁶ (iii) Egy bűntényt véve is alapul, a magyarázat ekkor sem szorítkozhat az elkövető megnevezésére. Egy olvasó aligha tartaná kielégítőnek azt, ha *A Boscombe-völgyi rejtély* végén pusztán az derülne ki, hogy Charles McCarthyt egy John Turner nevezetű régi ismerőse

¹¹⁰ *The Sign of Four*, Complete Stories, 88. o.

¹¹¹ Pl. *The Noble Bachelor*, Complete Stories, 251. o. Itt például az eltűnt menyasszony ruháját is bemutatta Lestrade felügyelő Holmesnak.

¹¹² Kmeczkó: i.m. 152. o.

¹¹³ *The Noble Bachelor*, Complete Stories, 251-252. o. *Az eltűnt vőlegény* történetében, pedig az ügy megoldásához a detektívnek el sem kellett hagynia a Baker Street-i lakást, mindössze egy levélváltással igazolta erős hipotézisét, egy másik levéllel az elkövetőnek állított csapdát (*A Case of Identity*).

¹¹⁴ „...the general scheme which he had formed in his brain”; *The Adventure of the Golden Pince-Nez*, Complete Stories, 693. o.

¹¹⁵ *A hat Napóleonban* az elkövető gipszből készült Napóleon-szobrokat tört össze. Néha cselhez folyamodott, néha betörést követett el, hogy ezt megtehesse. Kiderült, egy Beppo nevű személy volt az elkövető, mely lényegtelen körülmény, a vezetéknevét sem tudjuk meg. A rejtély abban állt, hogy miért tett ilyet, és a magyarázatnak elsősorban erre kellett vonatkoznia.

¹¹⁶ *The Creeping Man*, Complete Stories, 1012. o.

ölte meg. Pusztán az elkövető nevének ismerete nem minden.¹¹⁷ Az olvasó magyarázatként kíváncsi arra is, hogy mikor, milyen módon, milyen okból követték el, és számos részlet lehet, ami önmagában is magyarázatra szorul. Kellő magyarázatként az olvasó *egy történetet vár el a végén (történet-hipotézis)*.

Mindez elsősorban a záróelméletre vonatkozik. A történet egyes kulcselemeire felállítható olyan alapozó hipotézis, melyhez nem feltétlenül kell külön történet, vagy komplex magyarázat, hiszen akár egy kijelentéssel is megfogalmazható (*propozíciós hipotézis*). Alapozó (bár tévesnek bizonyult) hipotézis volt, hogy egy ifjú hivatalnok, Cadogan West lopta el egy tengeralattjáró tervrajzait.¹¹⁸ Hasonlóan egy kijelentésre szorítókozó (azaz propozíciós) alapozó hipotézis, hogy a tolvaj bérkocsin érkezett a tett színhelyére (mely kijelentés két adaton nyugodott).¹¹⁹

(2) *A fentieket figyelembe véve, a hipotézisek négy típus felé gravitálnak:*

- i) egy-két konkrét tényre, adatra és összefüggésekre vonatkozó kijelentés (konkrét propozíciós hipotézis);
- ii) egy elmélet (általános kijelentések egy összefüggésrendszerben, vagy egy általános kijelentés);
- iii) egy modell;
- iv) egy történet.¹²⁰

Az elsőt és negyediket már érintettem. Az *elmélet*, mint az általános kijelentések egy összefüggésrendszere (esetleg csak egy általános tétel, kijelentés), a tudományos kutatásra jellemző, és ritkán egy detektívtörténetre. Az elméletet Holmes ugyan sokszor emlegeti olyanformán, hogy valamely kérdés megoldására van egy elmélete. Ez azonban mindig egy történetet jelöl (azaz időbelileg is strukturált adatok egy csoportjára és oksági összefüggéseire vonatkozó konkrét kijelentéseket), és nem egy összefüggésrendszerben elhelyezkedő általános kijelentéseket. A *modell* legegyszerűbben felfogva az adatok, jelenségek egy csoportjának és összefüggéseinek reprezentációja.¹²¹ Ilyen modell például az orvoslásban egy betegség állandó szerkezetet mutató összefüggésrendszere (pl. tünetek, kórokozó, lefolyás), melyet a betegség megnevezése jelöl. Egy beteg tüneteire lehet hipotézist felállítani úgy, hogy egy betegséget megnevez az orvos. Az orvosi diagnosztikában záróhipotézisként a modell-hipotézis a szokványos.¹²²

E megkülönböztetés azért jelentős, mert árnyalhatják az olyan kijelentéseket, hogy például Sherlock Holmes dedukciókat végzett a felállított hipotézisekből (Martin Gardner).¹²³ A négyfajta hipotézis közül csak az elmélet és a modell nyújt vagy foglal magában olyan általános kijelentéseket (szabály, törvényszerűség, tudományos általánosítás), melyekre értelmesen lehet dedukciót építeni. Ezzel szemben a detektív gondolkodására elsősorban jellemző (i) és (iv) hipotézisfajtáknál jellemzően nincsenek ilyen általános kijelentések. A konkrét propozíciós hipotézisekre és a történet-hipotézisekre nem lehet dedukciót építeni, azaz nem lehet elemeit általános premisszaként egy deduktív következtetéshez felhasználni. Éppen ezek híján nem jellemző, hogy a detektív nyomozása deduktív következtetésekre

¹¹⁷ Vö. *A Study in Scarlet*, Complete Stories, 36. o.

¹¹⁸ *The Bruce-Partington Plans*, Complete Stories, 769. o.

¹¹⁹ *The Naval Treaty*, Complete Stories, 421. o.

¹²⁰ Jellemző példa a hipotézisre, mint történetre, pl. *The Yellow Face*, Complete Stories, 328. o. (itt Holmes hipotézise tévesnek bizonyult).

¹²¹ Greimas, Algirdas – Courtés, Joseph: *Sémiotique*. Hachette Livre, Paris 1993. 232. o. Részletesebb leírására l. Kocsondi András: *Modell-módszer*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 26-33. o.

¹²² Van, aki modellként próbálja értelmezni azt a hipotézist, amit egy halottszemle kereteiben a halott életének utolsó pillanatairól alakítanak ki, megpróbálván visszanezni a múltba, Angyal 2010: i.m. 73-74. o. Ezt én nem tudom modellnek tekinteni; a halottszemle által szolgáltatott nyers tényeket és adatokat *egy történet-hipotézisbe* lehet elhelyezni.

¹²³ Idézi Sebeok, Thomas – Umiker-Sebeok, Jean: *Ismeri a módszeremet?* Gondolat, Budapest 1990. 39. o.

épülne.

Nem érdemes a tudományos hipotéziseket keverni a bűnügyi történetek hipotéziseivel. Ugyanakkor a történet-hipotézisek is szolgálhatnak következtetések alapjául olyan értelemben, hogy egy történetnek vannak ténybeli következményei, melyek az adatgyűjtés során új, ismeretlen adatok irányába mutatnak. "Gondolja át, mi következik az elméletéből!" – figyelmeztet Holmes.¹²⁴

(3) Egy alapozó hipotézis és egy záróhipotézis tartalmilag más sajátosságokat mutat, és viszonyuk az egyes bűnügyi történetek körülményeitől függ. Lehetséges, hogy egy kulcsfontosságú kérdésre vonatkozó alapozó hipotézis (pl. ki a tettes) fókuszát jelenti a további adatgyűjtésnek, és az újonnan nyert adatokból kialakul egy átfogó magyarázat az elkövetés körülményeire nézve is (záróhipotézis). Ekkor az alapozó hipotézis (a köré épülő adatokkal együtt) lassan átnő záróhipotézisbe, mely a megoldást jelentő történet átfogó vázlatát tartalmazza (pl. *A berillköves diadém*). Az is lehetséges, hogy a nyomozás későbbi szakaszában keletkező elmélet, hipotézis már eleve átfogja a rejtély mögötti történet fontosabb kulcselemeit, azok összefüggéseit, és a történet körvonalai már kibontakoznak. Egy kulcsfontosságú adatra irányuló alapozó hipotézis és számos, összegyűjtött adaton nyugvó, általános magyarázatot célzó záróhipotézis között számtalan átmenet lehet. Minden attól függ, hogy a nyomozó előtt fokozatosan válik világossá a történet, és ezt egy-két alapozó hipotézisre építve, lépésről-lépésre fejt fel, vagy az ismert tények alapján az egész történet hirtelen világosodik meg, áll össze előtte egy záróhipotézissé (megoldássá).

(4) Érdemel egy kis figyelmet a záróhipotézis és a rejtélyre adott *végleges* magyarázat (megoldás) viszonya. A végleges magyarázat az igazolt és számos vonatkozásban kiegészített záróhipotézisre épül. A záróhipotézis és a végleges magyarázat azonban tartalmukat tekintve jellemzően különböző részletességűek. A záróhipotézis inkább csak egy hézagos vázlata a történeteknek, hiszen a további adatgyűjtés irányát megadva csak segít azt a történetet teljessé tenni, ami a végén magyarázatként szolgál.¹²⁵ A magyarázó történet *körvonalai* kialakultak olyan értelemben, hogy lehet látni mi történhetett, de számos részlet tisztázandó még.¹²⁶ A viszonylag teljesebb záróhipotézis ugyanakkor a történet kulcselemeire már magyarázatot ad. *A görög tolmács* történetében nyújtott elmélet jó példa erre. Holmes már fel tudja vázolni, hogy ki a fogva tartott két görög fogoly, akikhez a tolmácsot hívták. Nagyjából sejtí, hogy kerültek Londonba és miért, ismeri az egyik fogvatartó nevét is. Nem tudja azonban, hol tartják fogva őket, és ismeretlen a másik elkövető kiléte, valamint maradt egy-két nyitott kérdés is.¹²⁷

Van, amikor az alapjaiban helyes záróhipotézis és a rejtélyre adott végleges megoldás (magyarázat) egy vagy több fontos kulcselemben eltér egymástól. *A nyomorék* című novellában, Holmes nagy vonalakban jól sejtí Barclay ezredes halálának körülményeit és közvetlen előzményeit, de a halál okában tévedett (nem meggyilkolták, hanem baleset történt).¹²⁸ *A Shoscombe-i kriptá esetében* Holmes összességében feltárja a történetet, de tévedett abban, hogy Sir Robert Norbertson meggyilkolta volna a testvérét (betegségben halt

¹²⁴ *The Adventure of the Beryl Coronet*, Complete Stories 263. o.

¹²⁵ Van, amikor a rejtély sajátosságai miatt a záróhipotézis teljes, kielégítő magyarázatot nyújt, azt nem kell kiegészíteni, csak igazolni. *Az eltűnt menyasszony* című novellában a hipotézis már részletesen átfogta az egész történetet, az elkövető kilétével egyetemben, mindössze egy összefüggést kellett megerősíteni, amit Holmes egy levélváltással meg is tett. Itt a hipotézis és a végleges megoldás a történet részleteit tekintve semmiben nem különbözött egymástól, mindössze abban, hogy az utóbbi már igazoltnak tekinthető.

¹²⁶ Ez a vázlatosság, a részletek ismeretének hiánya az alapozó hipotéziseknél is megfigyelhető. Például *A lopakodó professzor* eseténél Holmes abból a feltevésből indult ki, hogy a professzor örült rohamait kilenc naponként egy erős narkotikum okozza (a gondolkodás iránya helyes volt, de alapvetően téves, mert valóban egy szerről, de nem narkotikumról volt szó).

¹²⁷ *The Greek Interpreter*, Complete Stories, 406-407. o.

¹²⁸ *The Adventure of the Crooked Man*, Complete Stories, 385. o.

meg).¹²⁹ Van olyan nyomozás, ahol a záróhipotézis annyira vázlatos, és az eltérés olyan lényeges, hogy Holmes elméletét sikertelennek, cáfoltnak tekinthetjük. *A sárga arc* című történetben Holmes azt hitte, hogy az újonnan házasodott Effie Munro halottnak hitt, előző férje tartózkodik – zsarolási céllal – egy sárga maszkban a kis kerti lakban, de kiderült, ő az asszony korábban született, rejtegetett lánya.¹³⁰

Az, hogy a vázlatos záróhipotézisnél a végleges magyarázat (megoldás) rendszerint részletesebb, azért nem mutatkozik meg mindig, mert sok esetben a történet végén, a végleges magyarázat ismertetése során derül ki, Holmesnak milyen záróhipotézise alakult ki korábban, a nyomozás során. A kettő így tartalmilag egybe csúszik. A záróhipotézis és a végleges magyarázat közötti különbség akkor jön elő világosan, ha Holmes nagy vonalakban helyes elméletét igazoló (vagy részben igazoló) végleges megoldást, magyarázatot nem a detektív, hanem egy másik szereplő adja elő. *Az ördög lábnyomában* Leon Sterndale mondta el a részleteit és hátterét annak, hogyan halt meg Mortimer Tregennis.¹³¹ Az előbb említett esetek közül *A nyomorékban* az ügy részleteit és hátterét Holmes nem ismeri, azt Henry Wood vallomása tárja fel. *A Shoscombe-i kriptá esetében* Norbertson, *A sárga arcban* pedig Effie Munro világítja meg az ügyet. *A szökés az internátusból* különösen jó példa arra, hogy Holmes záróhipotézise igen vázlatos, néhány kulcsmomentumot fog át, és az internátusi tanár halálára, valamint Lord Saltire elrablására a kielégítő magyarázatot Lord Holderness adja meg.¹³² Ezekben az esetekben Holmes a hézagos záróhipotézisét igyekszik igazolni, és ennek során kapja meg mástól a részletes és végleges magyarázatot, mellyel az olvasó is elégedett lehet. Elsősorban nem is a záróhipotézisek igazolásáról van szó (ami persze legalább részben megtörténik), hanem annak jelentős *kiegészítéséről*. A vázlatos záróhipotézis még nem nyújtana kielégítő történetet a rejtély megfelelő magyarázatára.¹³³

A fentiekből látszik, hogy egy néhány lépést felvázoló folyamatséma általánosságánál és végletesen leegyszerűsített jellegénél fogva megengedhetetlenül torzítja azt, ami a nyomozás során a detektívtörténetekben történik. A folyamatsémák helyett a megértést különböző modellek is szolgálhatják, jellemezvén a mesterdetektív gondolkodását. Itt a két leggyakoribb modellt hozom fel, melyek ugyancsak elégtelennek bizonyulnak.

III. Modell(1): a puzzle-modell

A puzzle-modell arra épül, hogy a rejtélyt magyarázó történet elemei összeillenek, ezzel egymást erősítik, és egymás, valamint az egész történet valószínűségét is növelik. Egyes részhipotéziseket esetenként nemcsak a további feltárt tények, adatok tesznek igazolttá, hanem az is, hogy illenek egymáshoz.¹³⁴ Így a sikeres nyomozás végén van egy történet (immár nem hipotézisként, hanem az ügy lezárásaként), mely nagy valószínűséggel vagy a bizonyosság határán magyarázza a bűntényt, vagy az egyéb szokatlan, magyarázandó

¹²⁹ *Shoscombe Old Place*, Complete Stories, 1120. o.

¹³⁰ *The Yellow Face*, Complete Stories, 329-330. o.

¹³¹ *The Devil's Foot*, Complete Stories, 796. o.

¹³² *The Adventure of the Priory School*, Complete Stories, 628-629. o.

¹³³ Van olyan történet, ahol Holmes nem is nyomoz, igazán nincs is megfelelő hipotézise, hanem egy régi, meg nem oldott ügyében keresi fel az egyik szereplőt (Mrs. Ronder), aki válságos lelkiállapotában mondja el részletesen, mi is történt; *The Adventure of the Veiled Lodger*, Complete Stories, 1112-1114. o.

¹³⁴ Gehrke világosan puzzle-modellben gondolkodik, i.m.: 174., 187., 281. o. Bonfantini és Proni éppen azt emelik ki, hogy egyszerűen találni kell egy olyan hipotézist, melyhez illik minden ismert adat, és ezt egyfajta kombinációs rejtvényfejtésként fogják fel; i.m. 127-128. o. A krimi kirakós puzzle-nak fogja fel pl. a neves német kritikus, Helmut Heißenbüttel, vagy Isidore Ducasse és Roger Caillois is; ismerteti Prill, Ulrich: *Mir ward alles Spiel*. Königshausen & Neumann, Würzburg 2002. 84. o. és Gehrke: i.m. 11. o. A magyar irodalomban ilyen megközelítésre l. Deczki: i.m. 37. o.

történet. A *magyarázó történet* úgy kerekedik ki, hogy az ismert tények és adatok egy egységes keretben és egymással való összefüggésükben értelmet nyernek. *Egy jó történettel minden igazolható és magyarázható lesz.* Így kézenfekvő, hogy a történet elemeit egy kirakós játék darabjainak fogjuk fel, melyeket türelmesen egymáshoz illesztgetve kialakul egy végső kép, ahol minden darabnak helye és jelentősége van.¹³⁵

A puzzle-modell bizonyos vonatkozásokban jól tükrözi a detektív gondolkodását. Egyrészt, siker esetén mindkettőben valamilyen komplex eredményre jutnak. A detektív egy átfogó magyarázó történethez, a puzzle-játékos egy sokszor részletgazdag képhez. Másrészt, mindkettőben hasonló a részletek és az egész viszonya. A játék elején az egész képre nézve nincs elképzelés (hacsak könnyítésként a játék alkotója meg nem adta a kirakható képet). Az újabb puzzle-darab beillesztése azon múlik, hogy illik-e a már lerakott, beillesztett darabokhoz. A *darabról darabra lépő építkezés*, a módszert tekintve lassan megváltozik, amikor kialakulnak elképzelések arra, hogy a kép egy-egy részlete, vagy a kép egésze mit ábrázol. Ekkor ez az elképzelés már új vonatkoztatási pont lesz, és egyre célirányosabbá teszi, hogy milyen puzzle-darabokat keressünk a tovább építkezéshez. A mesterdetektív nyomozása hasonló mintát mutat. A nyomozás elején az egyes nyomok, adatok maguk kínálják a tovább lépés irányát. Később már elszakadhatnak a nyomozás szálai, a nyomokat egyre inkább célirányosan keresni kell, és ez nem megy a történetekre vonatkozó hipotézisek nélkül (ami a puzzle-ban az elképzelt képnek vagy képrészletnek felel meg).

Más vonatkozásban a puzzle korántsem tudja megfelelően reprezentálni azt, hogy mi történik egy bűnügy vagy más rejtély nyomozása során. Két jelentős eltérést látok. Egyrészt, a puzzle egyes darabkáinak száma véges, a darabkák a játék során változatlanok, egyféleképpen illeszthetők össze, és végig azonos módon kell számolni velük. A nyomozás során viszont szembe kell azzal nézni, hogy a későbbi, magyarázó történet egyes elemeit jelentő adatok megváltoznak. Egy rájuk vonatkozó részleges hipotézis megdől, egy tanú megváltoztatja a vallomását, vagy egy konkrét nyom, adat új értelmet kap, új megvilágításba kerül. Ha kulcsadatról van szó, akkor borítja a felállított átfogó hipotézist (ha már van), és újabb elképzelést kell keresni. A végső történet kemény tényekből és képlékenyebb (változásnak kitett) adatokból áll össze. Ez utóbbiak változékonyságával mindig számolni kell.

Másrészt, a puzzle esetében a játék kezdetén már adott a kép, amit a végén a sikeres játékos ki fog rakni. Megvan az összes puzzle-darab, csak meg kell találni és megfelelő helyre be kell illeszteni a játék során. Ez a detektívtörténeteknél koránt sincs mindig így. A nyomozás megkezdése után is gyakran keletkeznek új bizonyítékok, történhetnek újabb bűncselekmények vagy más rejtélyes történések, folyik a harc egyrészt a nyomok elrejtése, másrészt a nyomok felfedése tekintetében. Ezekre ki kell terjedni a nyomozásnak, hiszen csak együtt lehet kielégítő magyarázatot adni. *A detektívtörténetek mozgásban vannak.* Nem adott a bizonyítékok köre, és az utólagos események miatt nem végleges még az a történet sem, amit magyarázatként meg kell találni.

Kivételek természetesen adódnak. Az olyan rejtvénytípusú ügyeknél, mint amelyekben Doyle hőse nyomozott, arányaiban elvileg nagyobb lehetne az olyan esetek száma, ahol a történések lezárultak, és a rejtvény statikussá vált (az elkövetők menekülése kivételével).¹³⁶ Például *A mérnök hüvelykujja* című novellában ez jól megfigyelhető (a mérnök a rejtélyes tevékenység helyszínéről megszökött, az elkövetők a házat felgyújtották és elmenekültek). Össze kellett az adatokat gyűjteni és abból összerakni, hogy mi történt. Másrészt, viszont a

¹³⁵ Vö. Watson megjegyzésével: „Világosan érzékelttem, hogy Holmes beleillesztette ezt [Mr. Smith reggeli sétájának tényét] az általános képbe, amit kialakított az elméjében.” *The Adventure of the Golden Pince-Nez*, Complete Stories, 693. o. Itt a puzzle alatt mintaként a hagyományos képkirakós játékot (*jigsaw puzzle*) értem.

¹³⁶ Ehhez képest a 20. századi krimiírók már nagyobb arányban gondoltak ki mozgó tényállású ügyeket, a detektívek jobban akcióközelben voltak. Így jellemző ez már Agatha Christie Poirot történeteire is, ahol Hercule Poirot rendszerint a nyomozás kezdetén az események közepében találja magát.

Holmes történetekben gyakoriak az olyan – sokszor bűncselekménnyel össze nem függő – rejtélyek, melyek elhúzódó vagy ismétlődő tevékenységre épülnek, és tartanak a nyomozás megkezdésekor is (pl. *A sárga arc*, *A lopakodó professzor*). Sőt van, amikor Holmes és Watson több bűncselekmény elkövetésének folyamatába keverednek bele (*A pettyes pánt*, *Az öt narancsmag*). Egyes történetekben valamilyen rejtélyes, szokatlan történés megoldása végett kezdenek nyomozni, és kiderül, hogy ennek megfejtésével valamilyen bűncselekményt akadályoznak meg (pl. *A róti liga*, *A pettyes pánt*). Nem mindig sikerül egy rejtélyt megfejteni elég gyorsan ahhoz, hogy meg lehessen akadályozni valakinek a halálát (*A táncoló emberkék*, *A tőzsdeügynök titkára*). Van olyan is, hogy az újabb bűncselekmény elkövetése sok új adatot nem tesz hozzá azon bűnügyi rejtély megoldásához, melyben a nyomozás elindult (*Az öt narancsmag*).

Bármilyen is legyen egy történet mintázata, a mozgásban lévő bűnügyeknél, rejtélyeknél a detektív gondolkodása nem vonható egyszerű párhuzamba egy puzzle-játékoséval. Ilyen esetekben nem adott kiindulásként az összes tény, hiszen egy részük csak a nyomozás megkezdése után fog bekövetkezni.

IV. Modell(2): az abdukciós modell

Egy mesterdetektív gondolkodását újabban sokan *az abdukció, mint érvelési forma* alapján modellezik.¹³⁷ Az abdukciót mai értelmében először *Charles Sanders Peirce* amerikai filozófus használta, kezdetben elemi következtetési formaként (a dedukció és indukciónak mellett).¹³⁸ Elemi sémaként ez meglehetősen suta, gyenge relevanciájú, induktív jellegű következtetés, mellyel nehéz bármit is kezdeni. Így később Peirce írásaiban az abdukció a tudományos gondolkodás egyik módszertani elemeként jelent meg, mely alapvetően a tudományos hipotézisalkotást kívánta reprezentálni. Szakított az elemi, háromtagú sémával is, és az abdukció egyre inkább az *okfejtő, magyarázó következtetés* modellje lett, melyben a gondolkodás az okozatról (megfigyelt jelenségről) visszakövetkeztet az okokra.

Peirce ezt a tudományos gondolkodásra alkalmazta, a detektívek gondolkodásmódja csak érintőlegesen került a látóterébe.¹³⁹ Peirce abdukciója, mint általános tudományos módszertani elem eleinte nem aratott valami nagy sikert. A fogalom viszont az 1980-as évektől kezdve óriási pályát futott be egyes területeken.¹⁴⁰ Ez elsősorban a szemiotikusoknak (jeltanászoknak) volt köszönhető (Peirce a modern szemiotika megalapítója). Ezen a hullámon az abdukció bekerült a detektívtörténetek elemzésének eszköztárába is (a

¹³⁷ L. különösen az *Umberto Eco* és *Thomas A. Sebeok* által szerkesztett, nagy hatású 1983-as tanulmánykötetet, melyben tanulmányok sora értelmezte a detektív (Holmes) gondolkodását az abdukciós modell keretében; Eco, Umberto – Sebeok, Thomas A. (eds.): *The Sign of Three*. Indiana University Press, Bloomington 1983. Hasonló megközelítésre az újabb irodalomból l. pl. Fox, Margalit: *Conan Doyle for the defense*. Random House, New York 2018. 79. o.; míg a magyar irodalomban pl. K. Horváth: i.m. 103-104. o. vagy Angyal 2015: i.m. 93. o.

¹³⁸ Az abdukciót helyenként *retrodukciónak* vagy egyszerűen *hipotézis* névvel is emlegette, ami vitákat váltott ki, hogy ugyanarról a gondolati műveletről van-e szó. Peirce megfigyelte, hogy az arisztotelészi szillogizmus három eleméből (szabály, eset és eredmény) csak kettő szerepel logikai következményként a következtetésekben (az eredmény a deduktív, míg a szabály az induktív következtetés sémájában). Az abdukciónál viszont az eset lesz a logikai következmény, a következtetés végpontja; vö. Balázs Géza: *Az abdukció a modern nyelvtudományban*, valamint igazolása Mikszáth Kálmán Új Zrínyiászában. In Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció*. Líceum Kiadó, Eger 2008. 44. o.

¹³⁹ Írásaiban nem jelenik meg Sherlock Holmes, csak Poe detektívjének, Dupin-nek a neve, vö. Peirce: i. m. 550. o.

¹⁴⁰ Magyarországon is külön szemiotikai konferenciát szenteltek az abdukciónak [konferenciakötet: Balázs – H. Varga (szerk.): i.m.]; egy módszertani könyv is megjelent róla, Sántha Kálmán: *Abdukció a kvalitatív kutatásban*. Eötvös Könyvkiadó, Budapest 2011.

szemiotika, a tudományelmélet, a filozófiai módszertan, stb. mellett).¹⁴¹

Ez rendben is lenne, de meglehetősen nagy a zavar, hogy mi is valójában az abdukció. Erről eredendően Peirce tehet, aki többször többféle felfogásban írt róla. Chiasson szerint például a filozófus legalább háromféle, egymástól különböző értelemben használta a fogalmat.¹⁴² Erre aztán ráépültek a különböző interpretációk a 20. század második felében. Az elméleti háttér bizonytalansága nehezíti az abduktív következtetések azonosítását egy-egy szövegben. Valamiféle közös nevező az lehet, hogy az abdukció jellegénél fogva *egy valószínűségi következtetés egy jelenség magyarázatára*.¹⁴³ Így megfogalmazva ez banális. Bármely ember naponta sokszor végez okfejtést. Mégis, ha ezt detektívtörténetekben a gyanúokok, megfigyelt tények, szokatlan jelenségek magyarázatára alkalmazzuk, jellemezhető vele a detektív gondolkodása. Gyakran kell az okozatról visszakövetkeztetnie az okokra, hiszen jellemzően a múltat kívánja egy bizonyos szempontból rekonstruálni.¹⁴⁴ Az abdukció azonban aligha alkalmas annak megfelelő leírására, hogy miképpen gondolkodott Sherlock Holmes. Ennek az alábbi okait látom.

(1) Peirce-nek alapvető gondolata volt az abdukció és az indukció megkülönböztetésével, mert mindkettő valószínűségi következtetés. Az egyik, fő különbséget abban látta, hogy az indukció egy *létező elképzelés, hipotézis igazolására szolgál*, tehát kiindulópontja a már létező hipotézis. Az abdukció esetén nem létezik még hipotézis (magyarázat) a tények, adatok egy csoportjára, a *hipotézis felállítása* történik abdukció útján.¹⁴⁵

Egy detektívtörténetben tehát az abdukció előtti állapot az, amikor a detektívnek még fogalma sincs, mi lehet a magyarázat.¹⁴⁶ Látható azonban, hogy Holmes néha igen gyorsan alakít ki elképzelést vagy elképzeléseket különböző szokatlan tények magyarázatára. Miután ilyen elképzelés megszületik, már nem beszélhetünk abdukcióról, csak az elképzelés (deduktív vagy induktív) ellenőrzéséről, igazolásáról. Sok Holmes történet nagyobb része az elképzelések igazolásával telik (ez a történetek végén válik világossá), és nem a hipotézis kialakításával. Az abdukció szerepe egy-egy történetben így időben nagyon rövid, sokszor észrevehetetlen szakaszokra korlátozódik. (A "futó ötlet" és a hipotézis között Peirce nem tesz különbséget – bármilyen legyen is az elképzelés, a tesztelése, igazolása már nem abdukció).

Holmes híres kizárásos módszere, ahol alkalmazható, szinte kiküszöböli az abdukciós szakaszt. Minden lehetséges megoldást szem előtt tart,¹⁴⁷ és az adatgyűjtés során fokozatosan szűri, teszteli azokat új adatokkal és induktív következtetésekkel ("szokásos módszerem a logikai elemzésben, hogy leszűkítem a lehetséges megoldások körét").¹⁴⁸ Azon történetekben,

¹⁴¹Úgy látom, a divatot az előzőekben hivatkozott, az Eco és Sebeok szemiotikusok szerkesztette tanulmánykötet teremtette meg, az abduktív gondolkodást elemző tanulmányaival. A Sebeok házaspár ebben szereplő munkája magyarul is megjelent egy kis könyv formájában, (I. Sebeok – Sebeok: i.m.), és a magyar holmesológia legfontosabb művévé vált.

¹⁴²Chiasson, Phyllis: Abduction as an aspect of retrodution. In The Commens Encyclopaedia, <http://www.commens.org/encyclopedia/article/chiasson-phyllis-abduction-aspect-retrodution> (2019.02.08.); van, aki *ötféle értelmezést* különböztet meg, I. Paavola, Sami: Dewayan Approaches to Abduction? 235. o. In Zackariasson, Ulf (ed.): Action, Belief and Inquiry – Pragmatist Perspectives on Science, Society and Religion. Nordic Pragmatist Network, Helsinki 2015. 230-249. o.; Peirce álláspontjának módosulásaira I. pl. Burch, Robert: Charles Sanders Peirce. In Stanford Encyclopedia of Philosophy; forrás: <https://plato.stanford.edu/entries/peirce/> (2019.04.29.)

¹⁴³ Helyenként Peirce is ilyen egyszerű formában fogta fel, I. Peirce: i.m. 441. o. A mai filozófiai felfogások az abduktiót illetően már élesen eltérnek Peirce megközelítésétől, I. Douven, Igor: Abduction. In Stanford Encyclopedia of Philosophy; forrás: <https://plato.stanford.edu/entries/abduction/> (2019.04.29.)

¹⁴⁴ Vö. Bánki Éva: A bűn nyelvét megtanulni. Napkút Kiadó, Budapest 2014. 16. o.

¹⁴⁵ Peirce: i.m. 106., 205. o.

¹⁴⁶ Az üres elme („*blank mind*”) állapota, amikor a kevés adat miatt a detektív tartózkodik is bármilyen elképzelés kialakításától, vö. *The Cardboard Box*, Complete Stories, 313. o.

¹⁴⁷ Pl. *The Disappearance of Lady Frances Carfax*, Complete Stories, 824. o.

¹⁴⁸ *The Adventure of the Blinded Soldier*, Complete Stories, 1078. o.

melyekben a kizárásos módszer jól alkalmazható, szinte észrevehetetlen az abdukció. Már utaltam *A berillköves diadém* esetére. Holmes abból indult ki, hogy mindenki gyanús, aki az eltűnés időpontja körül kapcsolatba került az eltűnt ékszerrel. A gyanús személyeket egyenként ellenőrizte, így akadt fenn az ügyfél unokahúga a rostán. Utána további adatok gyűjtésével és induktív következtetésekkel köré építette fel a történetet, mely magyarázta, mi is történt.¹⁴⁹ Az ilyen mintázatú történetekben az abdukciót tulajdonképpen a módszertani kiindulópont helyettesíti.

(2) Több Holmes történetben a mesterdetektív téves hipotézisből indul ki, és utána ennek ellenőrzése során, az új adatokkal a hipotézis megdől, közben kibontakozik a helyes megoldás (pl. *Ezüstcsillag*). A téves hipotézis felállítását kétségtelenül megelőzheti az abdukció. Kérdéses azonban, hogy abban a folyamatban, melyben a téves hipotézis cáfolata a helyes megoldáshoz vezet, szerepet játszik-e bármilyen abduktív következtetés. Peirce szerint a hipotézis ellenőrzése már induktív következtetésekkel történik (nyilván a téves hipotéziséké is.) Ilyen előzmények esetén, a helyesnek bizonyuló elmélet kialakításánál az abdukciónak nem látszik jelentős szerepe.

(3) Mindennek ellenére, a Holmes történetekben a Peirce által elképzelt abdukciós helyzet sokszor jól megfigyelhető, például egyes alapozó hipotézisek felállításánál. Itt azonban előjönnek az abdukció általános problémái is. Vegyünk egy példát. *A norwoodi tűzesetben* egy olyan írásra (egy végrendelet vázlatára) kellett Holmesnak magyarázatot adni, melyben az első néhány sor, a második oldal közepe, és a végén egy-két sor jól olvasható, míg az olvasható részek között az írás igen csúnya, alig olvasható, néhol egyenesen olvashatatlan.¹⁵⁰ Mi lehet a magyarázata a hullámzó minőségű írásnak? Ha első pillantásra fogalmunk sincs a magyarázatról, ez egy abdukció előtti állapot. Mozgósítjuk emlékeinkben azokat a mintákat (helyzettípusokat), melyekben ilyen írás keletkezhet. Vagy eljutunk a magyarázatig, vagy nem. Ha ez a szokatlan tény illeszthető valamilyen helyzethez, keletkezik egy elgondolás. De abban a pillanatban, ha keletkezik egy elgondolás, már véget ért az abdukció, mert a következő lépésben az elgondolás (mint hipotézis) ellenőrzése kezdődik, ami Peirce szerint már indukció.

A detektív képzelete odarakja az íráskép mögé azt a helyzetet, ahol az keletkezhetett. Ez azonban intuitív jellegű pszichológiai jelenség lesz, és nem következtetés. *Itt az abdukció nem leírja a gondolkodást, hanem egyszerűen fogalmilag jelez egy pontot a gondolkodásban, mely a képzeleten, az intuíción és az előzetes tapasztalat alapján elraktározott helyzetmintákon fordul meg.*¹⁵¹ A magyarázat egy helyzet leírása, egy rövid történet lesz (*történet-hipotézis*).¹⁵² Utólag lehet érvelni a magyarázat valószínűsége mellett, de a *magyarázatra találat* logikailag aligha lehet leírni. Ezért írhatta Peirce, hogy "... az abdukció, végül is nem más, mint találgatás."¹⁵³

Ez nem mindig van így. Amennyiben a magyarázat (hipotézis) nem történet-hipotézis, hanem egy általános tétel (szabály, törvényszerűség) vagy néhány általános tételből álló elmélet – mely elsősorban a tudományra jellemző –, az abdukció már takarhat valódi következtetést. A gondolkodás ugyanis tudatosan is magyarázhat egy megfigyelt jelenséget

¹⁴⁹ *The Adventure of the Beryl Coronet*, Complete Stories, 270. o.

¹⁵⁰ *The Norwood Builder*, Complete Stories, 573-574. o.

¹⁵¹ Az intuitív magyarázatra találat táptalaja az előzetes tudásban elraktározott helyzetminták tömege. Nem véletlen, hogy Holmes számtalan konkrét bűnesetet (és ezáltal sok bűneset-típust, elkövetési mintát) ismert; a tudomására jutott bűneseteket kartotékolta is, pl. *A Case of Identity*, Complete Stories, 153. o. L. még erre K. Horváth Zsolt: A barbárokra várva, 91. o. In Korunk 2011/3. szám 90-104. o.

¹⁵² Holmes megfőjtése az volt, hogy a dokumentumot vonaton írták, az olvasható írás állomásokon született, amikor a vonat állt; az olvashatatlan részek akkor, amikor a vonat váltókon haladt keresztül. Sőt ez elővárosi vonal lehetett, mert annak pályáin sűrűn követik a váltók egymást.

¹⁵³ Peirce: i.m. 107. o. Hasonló a helyzet, mint az észleleti ítéletnél: elvileg le lehet írni következtetésként, de az aligha azt tükrözi, ahogy történnek a dolgok.

egy *frissen kigondolt általános tétellel*, törvényszerűséggel (bár ez is lehet intuitív jellegű).¹⁵⁴ Megkülönböztetendő egyfelől a magyarázatot nyújtó mintafelismerés (ez jellemzően analógián alapul), másfelől egy megfigyelt tény vagy egy rendelkezésre álló adat magyarázása azzal, hogy bevonjuk egy frissen kigondolt, általános tétel hatókörébe. A mintafelismerés intuitív jellegű, míg az utóbbi, az alárendelés lehet intuitív jellegű, de lehet valódi következtetés is. Peirce ezért próbált az abdukciónak kettős természetet tulajdonítani (egyszerre logikai és pszichológiai), ami azonban nehezen védhető.

Ha az abdukció logikai természetű, akkor be kell mutatni, hogy ez valódi következtetés, és kell lennie valamilyen leírásának. Peirce ezt a következő, híressé vált, de meglehetősen semmitmondó képlettel adta meg:¹⁵⁵

*Egy meglepő tényt, C-t figyelünk meg.
De ha A igaz volna, a dolgok rendjéből fakadóan C is fennállna.
Tehát indokolt azt gyanítani, hogy A igaz.*

A séma kritikájával itt nem tudok foglalkozni, ezt már sokan megtették.¹⁵⁶ Csak *négy megjegyzést* tennék azon megállapítás alátámasztására, hogy az abdukció mint következtetés (logikai művelet), nem jellemző Sherlock Holmes gondolkodására. (i) A és C között a kapocs a "dolgok rendje" (*a matter of course*), de ez olyan üres kifejezés, mely nem tudja magyarázni a kapcsolatot.¹⁵⁷ (ii) A képlet tartalmaz egy intuitív mozzanatot: miképpen kerül A a képbe. A gondolkozás hogy választotta ki A-t és kapcsolta a C-hez? Magyarázat híján a képlet nem más, mint egy logikainak tűnő formulába csomagolt intuíció. (iii) A fenti példában nem lehet azt mondani, hogy ha A igaz (vonaton írták a levelet), akkor C is igaz lenne (ti. az írás helyenként olvashatatlan). C kapcsolata A-val ugyanis nem szükségszerű, hanem valószínűségi alapú (elképzelhető, hogy vonaton is tud valaki olvashatóan írni). Ez a kapcsolat csak akkor lenne szükségszerű, ha A egy *általános tétel lenne* (és nem egy történet-hipotézis). (iv) Egy detektívtörténetben szokatlan tény nemcsak úgy merülhet fel, hogy a detektív megfigyeli, hanem közvetve jutnak tudomására magyarázandó tények (adatok).

Mindez arra mutat, hogy az abdukció egyszerűen pszichológiai jelenség. Ha ez a helyzet, akkor viszont már vannak fogalmak, melyek ezt kifejezik. Például Watson doktor intuíciónak, Holmes képzeletnek nevezte.¹⁵⁸ Felesleges mindegyre új fogalmat bevezetni.

(4) Peirce szerint az abdukció elméletet keres, (míg az indukció tényeket keres egy elképzelés igazolása végett).¹⁵⁹ Az abdukció ezen jellemzője a tudományos hipotézisekhez illeszkedhet, mert a tudományban jellemzően *elmélet-hipotézisekkel* dolgoznak. Nem illeszkedik viszont egy bűnügyi történetben keletkező hipotézisekhez. A Holmes történetekben – ahogy korábban rámutattam – valamely probléma megoldására irányuló feltevések vagy történet-hipotézisek vagy konkrét propozíciós hipotézisek (konkrét tényeket, mint okokat állító kijelentések). *A detektív gondolkodása* – szemben az abdukcióval – *nem elméletet, hanem történetet keres* (még akkor is, ha a magyarázatot Holmes sűrűn nevezi elméletnek). A Peirce-féle abdukció lényege, hogy magyarázatlan tényeket általános tételekkel magyarázunk, melynek során a magyarázatlan tényeket egy általános tétel vagy elmélet alkalmazási körébe vonjuk (elmélet-hipotézis; *konkrét – általános reláció*; l. előző

¹⁵⁴ Természetesen ilyen is sokszor előfordul egy detektívtörténetben, l. Blutman 2019: i.m. 17-18. o.

¹⁵⁵ Peirce: i.m. 231. o.

¹⁵⁶ Douven: i.m. A képlet tarthatatlansága az oka annak, hogy ma már abdukció alatt inkább *a legjobb magyarázatra való következtetést* (vagy ennek valamely változatát) tekintik, ami szemben áll Peirce elképzelésével. Az ő felfogásában ez már egy hipotézis ellenőrzésének körébe tartozik.

¹⁵⁷ A fenti példában Sherlock Holmes nem is próbálta magyarázni, milyen módon kapcsolódik össze *logikai értelemben* egy vonaton utazó ember és a kezében tartott, részben olvashatatlan írás.

¹⁵⁸ Természetesen a kettő nem ugyanaz, pl. Tremmel et al.: i.m. 410-411. o.

¹⁵⁹ Peirce: i.m. 106. o.

pont). A detektívtörténetekben viszont a tényeket jellemzően egy történettel magyarázzák, mely konkrét tényekből (adatokból) áll – azaz a detektív végső soron konkrét tények, adatok egy adott összefüggésrendszerét keresi (*konkrét – konkrét reláció*).

A fentiek alapján egy detektívtörténetben az abdukciónak kisebb a szerepe, mint a tudományban, és aligha alkalmas arra, hogy Holmes gondolkodását megfelelően jellemezzük vele.